

ØF-rapport 05/2015

Europeiske villreinregioner

en strategisk satsing på villreinfjellet som ressurs for reiselivet

av

Hans Olav Bråtå (red.)

Østlandsforskning er et forskningsinstitutt som ble etablert i 1984. Instituttet har siden 2011 vært organisert som et aksjeselskap med Hedmark fylkeskommune, Oppland fylkeskommune, Høgskolen i Lillehammer, Sparebanken Hedmark og Stiftelsen Østlandsforskning som eiere. Østlandsforskning er lokalisert på Lillehammer, men har også et kontor på Hamar.

Instituttet driver anvendt, tverrfaglig forskning og utvikling. Østlandsforskning er orientert mot en bred og sammensatt gruppe brukere. Den faglige virksomheten er konsentrert om to områder:

- Næringsliv og regional utvikling
- Velferd, organisasjon og kommunikasjon

Østlandsforskning viktigste oppdragsgivere er departementer, fylkeskommuner, kommuner, statlige etater, råd og utvalg, Norges forskningsråd, næringslivet og bransjeorganisasjoner.

ØF-rapport 05/2015

Europeiske villreinregioner

en strategisk satsing på villreinfjellet som ressurs for reiselivet

av

Hans Olav Bråtå (red.)

Tittel: Europeiske villreinregioner – en strategisk satsing på villreinfjellet som ressurs for reiselivet.

Forfatter: Hans Olav Bråtå (red.)

ØF-rapport nr.: 05/2015

ISBN nr.: 978-82-7356-746-8

ISSN nr.: 0809-1617

Prosjektnummer: 1256

Prosjektnavn: Europeiske villreinregioner

Oppdragsgiver: Klima- og miljødepartementet

Prosjektleder: Hans Olav Bråtå

Referat: Denne rapporten er basert på arbeidet til en gruppe nedsatt av Klima- og miljødepartementet i 2014. Rapporten peker på at villreinen, og den historiske og nåtidige bruk av den kan bli en ressurs for reiselivet og gi grunnlag for en bred verdiskaping. Det foreslås en bred satsing på villreinen og villreinfjellet som reiselivsprodukt og at dette løftes fram til en del av «historien om Norge». Videre at det blir en satsing på to europeiske villreinregioner som inkluderer de nasjonale villreinområdene. For å få til en bred verdiskaping i disse regionene bør det gjennomføres prosjekter basert på villreinen og villreinfjellet som en ressurs for reiselivet. Prosjektene bør være en del av et eget femårig verdiskapingsprogram som inkluderer mobilisering og spredning av kunnskap om hvordan villreinen kan bli en ressurs for reiselivet. Dette kan bl.a. skje via jakt og jaktopplevelser, mat og matopplevelser og formidling av kunnskap basert på kulturminner.

Emneord: Villrein, reiseliv, lokal mat, kulturminner, fjellområder, bred verdiskaping, regionale planer, besøksstrategier.

Dato: Juni 2015

Antall sider: 72

Pris: Kr 150,-

Utgiver: Østlandsforskning
Postboks 223
2601 Lillehammer

Telefon 61 26 57 00
Telefaks 61 25 41 65
epost: post@ostforsk.no
<http://www.ostforsk.no>

Publikasjonen er vernet etter åndsverkloven. Eksemplarframstilling utover til privatbruk, er bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtalt med Kopinor (www.kopinor.no). Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatnings- og straffeansvar.

FORORD

Klima- og miljødepartementet nedsatte i juni 2014 en arbeidsgruppe som skulle vurdere etableringen av europeiske villreinregioner. Videre skulle gruppa utforme en strategi for bred verdiskaping innen disse regionene med mål om å skape vekst i reiselivet. Mandatet er nærmere spesifisert i kapittel 2.

Arbeidsgruppa legger med dette fram sine anbefalinger. Gruppas medlemmer representerer ulike ståsteder når det gjelder forvaltningen av fjellområder med villrein. Dette har vært verdifullt for å få et så bredt kunnskapsgrunnlag som mulig og gruppa har via en rekke møter arbeidet seg fram til denne sluttrapporten. På disse møtene har det vært innspill fra ulike fagpersoner og vi har fått belyst problematikken sett fra ulike deler av reiselivet via innlegg og deltakelse i diskusjoner.

Arbeidsgruppa har vært ledet av Forsker 1, dr. scient. Hans Olav Bråtå ved Østlandsforskning. Daglig leder ved Norsk Villreinsenter Sør Marianne Singsås har vært sekretær.

Arbeidsgruppa takker for god støtte fra Klima- og miljødepartementet i arbeidet og de ressurser som har vært stilt til rådighet. Gruppa står samla bak rapporten.

Lillehammer, juni 2015.

Hans Olav Bråtå
Prosjektleder

Merethe Lerfald
Forskningsleder

INNHold

Sammendrag	5
1 Arbeidsgruppas anbefalinger - hovedtrekk	9
2 Europeiske villreinfjell	11
2.1 Bakgrunn og mandat	11
2.1.1 Bakgrunn for mandatet	11
2.1.2 Arbeidsgruppas mandat	14
2.1.3 Vårt arbeid	14
2.2 Noen rammer for gjennomføring av satsing på villrein og reiseliv	23
2.2.1 Planlegging og forvaltning	23
2.2.2 Bedriftsrettede midler	27
2.2.3 Villreinsentrene og andre som formidler kunnskap om villreinfjellet	28
2.3 Smakebiter fra historien om villreinen og villreinfjellet.....	32
2.3.1 Hvem er villreinen?	32
2.3.2 Villreinens innvandring og genetiske sammensetning	34
2.3.3 Noen glimt fra utnyttelsen av villreinen.....	36
2.3.4 Framveksten av forvaltningen av villreinen	38
3 Verdiskaping og vekst i reiselivet basert på villreinen og fjellet.....	41
3.1 Trender i reiselivet	41
3.2 Den unike opplevelsen og den lokale historien	43
3.3 Verdiskaping i forbindelse med villreinen og villreinfjellet	43
4 Vekst i reiselivet basert på villreinen og fjellet i forhold til bred verdiskaping.....	47
4.1.1 Reiseliv i forhold til miljømessig verdiskaping	47
4.1.2 Reiseliv i forhold til kulturell verdiskaping	52
4.1.3 Reiseliv i forhold til sosial verdiskaping	54
4.1.4 Reiseliv i forhold til økonomisk verdiskaping	55
5 Strategi for en bred verdiskaping og Gjennomføring av denne	59
5.1 Overordna strategi – landsbasis.....	59
5.2 Opprettelse av to europeiske villreinregioner	61
5.2.1 Hovedtrekk i den regionale satsingen	61
5.3 Prosjekter.....	62
5.4 Organisering og økonomi	63
6 Litteratur	67
Vedlegg 1 Eksterne foredragsholdere på møtene i arbeidsgruppa	71

Figurer

Figur 1. Nasjonale villreinområder og forslaget til villreinregioner som fulgte mandatet.....	12
Figur 2. Arbeidsgruppas forslag til europeiske villreinregioner.	18
Figur 3. Illustrasjon av hvordan ulike typer verdiskaping berører hverandre.	20
Figur 4. Viewpoint Snøhetta.	30
Figur 5. Solstien ved Rjukan.....	32
Figur 6. Antatte koloniseringsveier av rein på slutten av siste istid fra Beringia og fra sør for iskanten i Eurasia og Nord-Amerika.	34
Figur 7. Fangstgrav med ledegjerder.	37
Figur 8. Vadsø Fjordhotell – Birders Basecamp for fuglekikkere.	42
Figur 9. Prinsippskisse over sammenhengen mellom påvirkning av villreinen, effekter av det og ulike typer forvaltnings- og tilretteleggingstiltak.	48
Figur 10. Nordfjella og alle fokusområdene der som eksempel på bruken av prinsippskissa over sammenhengen mellom påvirkning av villreinen, effekter av det og ulike typer forvaltnings- og tilretteleggingstiltak.	49
Figur 11. Skoleelever får kunnskap om villrein og høgfjellsøkologi.	54
Figur 12. Dragøylegeret på Hardangervidda.	56
Figur 13. To tøffe karer.	59

SAMMENDRAG

I konsensusrapporten Villrein og Samfunn ble det i 2004 foreslått å etablere to europeiske villreinregioner i Norge. Initiativet førte til en forprosjektrapport og i tråd med dens anbefalinger ble det i 2014 nedsatt en arbeidsgruppe. Gruppen skulle blant annet foreslå hvordan disse regionene skulle etableres. Videre skulle den utarbeide et forslag til en strategi for bred verdiskaping innen reiselivet basert på villreinen og villreinfjellet.

Arbeidsgruppa har via en rekke møter, blant annet med eksterne innledere, arbeidet fram dette forslaget til etablering av europeiske villreinregioner og en strategisk satsing på villrein og reiseliv. Det har vært et premiss for vårt arbeid at satsingen på villreinen og villreinfjellet som en ressurs for reiselivet skal bidra til bred verdiskaping i fjellbygdene. Det vil si at den skal bidra til en miljømessig, sosial, kulturell og økonomisk verdiskaping.

Villreinen er allerede et produkt som selges via jaktkort og dels jaktpakker. Villreinen og villreinfjellet har imidlertid sentrale elementer i seg som gjør det godt egnet som en ressurs for reiselivet og en mulighet til å skape den gode opplevelsen. Dette er en mulighet som knapt er utviklet og som det bør gripes fatt i. Ett element er den unike historien, både i forhold til det lokale og det europeiske perspektivet. Et annet er den levende kulturen i mange bygder knyttet til bruken av fjellet som en ressurs. Et tredje er forvaltningen av villreinen og fjellområdene. Mange trender i samfunnet og i reiselivet kan gi grunnlag for utvikling av flere sider av denne ressursen; det er fokus på det lokale og det unike, på kunnskap, ønsker om en aktiv ferie, fokus på miljøvennlig reiseliv, småskalamat mv.

Dette kan en utnytte på mange måter, og det kan skje mange steder i fjellbygdene avhengig av typer kunder og hva en ønsker å selge. Her er det grunnlag for innovasjoner, men mye vil trolig være basert på fortellingene og historiene om reinen og bruken av fjellet. Det kan formidles via maten. Annen formidling kan være basert på kulturminner og utvikling av attraksjoner, eller opplevelser via guiding.

En satsing på villreinfjellet som ressurs kan være konfliktfylt i forhold til ulike sider av en bred verdiskaping. Dette er særlig knyttet til at reiseliv og friluftsliv har bidratt til fragmentering av villreinområdene og forstyrrelser. Dette har dels skjedd på bakgrunn av vedtak fattet innen den kommunale arealplanlegging. Slutføringen av de regionale planene for de nasjonale villreinområdene gir imidlertid grunnlag for en mer helhetlig styring for disse villreinområdene, og et bedre grunnlag for å styre aktiviteter og nye tiltak slik at villreinen sikres overlevelse på lang sikt. Det åpner for en satsing på reiseliv. I verneområdene er forvaltningsplaner et godt

redskap til å styre ferdsel og aktiviteter. Etablering av besøksstrategier bidrar ytterligere, både ved at de skal styre ferdsel og øke grunnlaget for gode opplevelser i nasjonalparkene.

Bred verdiskaping er et sammensatt begrep, som har mye tilfelles med bærekraftig utvikling i en bred forstand. De ulike delene av denne verdiskapingen henger sammen, og kan forsterke hverandre positivt. En satsing på reiseliv som bruker villreinfjellet som ressurs fører til spørsmål i forhold til *miljømessig verdiskaping*. Forholdet til villreinen er ett sentralt element, særlig på bakgrunn av de negative effektene ferdsel har på villreinen. På den annen side er det utviklet nyere verktøy og forståelse av effekter på villreinen som gir grunnlag for nærmere vurdering av de enkelte villreinområder og deler av disse. Et utgangspunkt er at vurderinger av effekter må bygge på kunnskap om hva som skjer og at ulike aktører behandles likt mht vurderinger av effekter av tiltak. Dette gir sammen med forvaltningsverktøyene bedre mulighet til å takle eventuelle problemer. «Nye» og økende friluftaktiviteter gir særlige utfordringer. Forholdet til fysiske kulturminner etter villreinfangst er en annen side av den miljømessige verdiskapingen. Det er grunn til å anta at et sterkere fokus på disse som en ressurs i forhold til reiselivet vil øke den miljømessige verdiskapingen knyttet til dem.

Jakt på villrein er fremdeles en del av høstingskulturen i fjellbygdene, og dermed en ressurs for utvikling av reiselivet. Det er derfor viktig at denne kulturen fortsetter, blant annet fordi den er forutsetning for engasjement i forvaltning av reinen og som en del av grunnlaget for bosettingen. Økt kommersialisering av en del knapphetsorienterte goder, som jakt på villrein, kan imidlertid prise ut lokale jegere. Prising og tilrettelegging for rekruttering til villreinjakt i bygdene er derfor viktig. Dette kan beholde eller øke den *kulturelle verdiskapingen*.

Den *sosiale verdiskapingen* knyttet til bruken av fjellområdene er et omfattende felt. Ett tema der er hvilken rolle sosiale relasjoner, som uformelle regler, tillit samt tradisjonell kunnskap har å si for den faktiske bruken. En økt satsing på reiseliv kan påvirke dette ved at det skapes ulikheter mellom aktører, f.eks. mht hvem som klarer å kommersialisere på bakgrunn av en ressurs og hvem som blir stående igjen som «råvareleverandør», f.eks. ved at de «holder grunn» for andre sin aktivitet. Det er viktig at slike forhold adresseres ved en økt satsing på reiseliv.

Fjellbygdene sakker akterut i forhold til resten av landet mht bosetting og sysselsetting. Naturressursene er en av de få mulighetene disse bygdene har til *økonomisk verdiskaping*. Det offentlige kan legge rammer og initiere større fellestiltak som utstillingene ved villreinsentrene. Det er likevel private som må stå for den bedriftsøkonomiske utviklingen. Når det gjelder økonomisk verdiskaping basert på villreinen er salg av jaktkort og utvikling av jaktpakker fremdeles viktig. En kan også tenke seg en satsing på mat, der historien er knyttet til villreinen, men hvor tamrein er det som serveres. Opplevelse av fjellet, villreinen og historien er et annet produkt.

Arbeidsgruppa har følgende hovedanbefalinger:

- Det bør etableres en bred satsing på «Villreinfjellet» som reiselivsprodukt. Dette blir en viktig del av historien om Norge.

- Det etableres to europeiske villreinregioner, en nordlig og en sørlig, som inkluderer de nasjonale villreinområdene og omfatter de berørte kommunene.
- Det etableres et eget femårig verdiskapingsprogram for reiselivet; *Villreinffjellet som verdiskaper*. Det sentrale er å utvikle den brede verdiskapingen via prosjekter som benytter villreinen og villreinffjellet som ressurs for reiselivet.
- Villreinsentrene blir en ressurs i satsingen på reiseliv i de to europeiske villreinregionene.

Foto: Olav Strand, redigert.

1 ARBEIDSGRUPPAS ANBEFALINGER - HOVEDTREKK

- Det bør etableres en bred satsing på *Villreinfjellet* som reiselivsprodukt. Dette blir en viktig del av historien om Norge.
- Det etableres *to europeiske villreinregioner*, en nordlig og en sørlig, som inkluderer de nasjonale villreinområdene og omfatter de berørte kommunene. Med disse regionene signaliseres villreinens betydning utover Norges grenser. Regionene brukes for å henlede på satsinger for større geografiske områder.
- Det etableres et eget verdiskapingsprogram; *Villreinfjellet som verdiskaper*. Programmet bør gå over 5 år, men det bør legges til rette for en langsiktig satsing på villreinen og villreinfjellet som en ressurs for reiselivet.

Etablering av *prosjekter* er en sentral del av dette programmet. Prosjektene skal bidra til en bred verdiskaping innen reiselivet basert på villreinen og villreinfjellet som ressurs. Programmet er åpent for søknader fra aktører i de kommunene som inngår i de europeiske villreinregionene. Prosjektene må primært forankres hos private næringsaktører og engasjere disse, men kan også omhandle utvikling av infrastruktur som på sikt kan øke den økonomiske verdiskapingen.

Verdiskapingsprogrammet skal ledes av en *styringsgruppe* med representanter for ulike aktører og ha et sekretariat. Gruppen skal legge til rette for en mobilisering om temaet og en spredning av kunnskap om villreinen, villreinfjellet og hvordan dette kan brukes som en ressurs for reiselivet. Styringsgruppa skal legges til rette for arenaer for kunnskapsoverføring.

- Det settes av *10 millioner kroner per år i 5 år til Verdiskapingsprogrammet*.
- Det skjer *en satsing på FoU*, både som del av den brede kunnskapsoppbyggingen og for å få systematiske vurderinger av effekter av prosjektene.
- *Norsk Villreinsenter Nord på Hjerlann og Sør på Skinnarbu* blir regionale sentra for satsingen i hver av de to regionene.

2 EUROPEISKE VILLREINFJELL

2.1 Bakgrunn og mandat

2.1.1 Bakgrunn for mandatet

«Villrein og samfunn»

«Villrein og samfunn» var et prosjekt som ble gjennomført i 2003-2004 av Norsk institutt for naturforskning på oppdrag fra Direktoratet for naturforvaltning. Prosjektet gjorde bruk av en bredt sammensatt rådgivingsgruppe med representanter fra ulike forskningsmiljøer, ulike forvaltningsnivåer og en rekke ulike sektor- og brukerinteresser. Rådgivningsgruppas enstemmige tilrådninger er gjengitt i NINA Temahefte 27 «Villrein og Samfunn - en veiledning til bevaring og bruk av Europas siste villrein fjell» (Andersen & Hustad (red.) 2004). Der skisseres det fem pilarer som forvaltningen av norske villrein fjell bør stå på i fremtiden:

- Løfte villreinen fra "menighet" til samfunn.
- Sterkere fokus på arealforvaltningen.
- Slutt på "bit for bit"-forvaltningen.
- Større sammenhengende leveområder for villrein.
- Tilrettelegge for bærekraftig verdiskapning.

«Villrein og samfunn» foreslo å opprette ni nasjonale villreinområder, ut fra en helhetsvurdering av områdenes størrelse, kvalitet og betydning som villreinområder. Det ble også lagt vekt på de ulike stammenes genetiske opphav og historikk, og de særlige mulighetene vi i disse områdene har til å sikre et bredt habitattilbud for villreinen i framtida. Tilråkningene fra «Villrein og Samfunn» fikk en god politisk mottakelse, og de viktigste arealpolitiske grepene ble fulgt opp allerede våren 2005 i St.meld.nr.21 (2004-2005) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand. De arealpolitiske målene samlet også bred og tverrpolitisk oppslutning i Stortinget, og ble seinere gjentatt og forsterket gjennom den påfølgende melding våren 2007 (St.meld.nr.26 (2006-2007)).

Miljøverndepartementet har gjennom et bestillingsbrev til berørte fylkeskommuner og kommuner våren 2007 fastsatt 10 nasjonale villreinområder, Figur 1 og initiert regionale planprosesser etter plan- og bygningsloven for disse. Fem av de sju planprosessene er nå fullført

med vedtatte regionale planer. De gjenstående planene for Dovrefjell (Snøhetta – Knutshø) og Ottadalsområdet ventes vedtatt i 2015.

Figur 1. Nasjonale villreinområder og forslaget til villreinregioner som fulgte mandatet.

Kilde: Andersen & Hustad (2004), revidert.

Prosjektet «Villrein og Samfunn» foreslo også å utpeke to europeiske villreinregioner, se Figur 1. Den viktigste begrunnelsen var at en på denne måten synliggjorde vårt internasjonale ansvar for de områder som huser de siste restene av opprinnelig europeisk fjellrein. En annen grunn var at det ville gi klarere føringer for forvaltningsmessige prioriteringer om å gjenskape større og mer sammenhengende leveområder for villreinen. Dette forslaget er seinere fulgt opp og har fått tilslutning fra både Regjeringen og Stortinget.

I bestillingsbrevet til fylkeskommunene er det forutsatt at en formell etablering av de europeiske villreinregionene vil skje i regi av Miljøverndepartementet etter at de regionale planene for de nasjonale villreinområdene er vedtatt. Det sies i brevet at etableringen av europeiske

villreinregioner vil synliggjøre villreinens innvandringshistorie og bestandenes genetiske fellestrekk, markere vårt ansvar for villreinen i Europa, samt understreke det helhetsperspektivet som er nødvendig i forvaltningen av villrein over store områder på tvers av fylkes- og kommunegrenser. Samtidig understrekes det at etableringen ikke vil innebære endringer i de arealbruksstrategiene og retningslinjene som er nedfelt i de regionale planene (fylkesdelplanene).

«Villrein og Samfunn» gav videre tydelige råd om at villreinhensyn må innarbeides som premiss ved utvikling av initiativer for næringsmessig bruk av fjellområdene, inklusive reiseliv. Bevaringen av villrein trenger ikke gå på bekostning av mulighetene for å opprettholde og utvikle levende bygder omkring våre villreinfjell. Tvert imot må det legges til rette for at bevaring av villrein skal kunne virke som en forsterker og kvalitetsbudbringer for verdiskapningen i levende lokalsamfunn. Rådgivningsgruppa i forbindelse med «Villrein og Samfunn» så her et klart behov for kvalitetskriterier for verdiskaping som ivaretar hensynet til de biologiske rammene for villrein, og som synliggjør verdiene knyttet til villreinen og kulturen rundt den. Dette vil kunne øke produktenes kvalitet og attraktivitet.

Forprosjekt

På oppdrag fra Miljøverndepartementet gjennomførte Østlandsforskning og NINA i 2013 et forprosjekt med tittelen «Europeiske villreinregioner – Hva kan de bli»? I tillegg til dokumentstudier, var hovedgrepet i forprosjektet at det ble gjennomført en idèdugnad i hver av de to foreslåtte regionene. Det ble der påpekt at en eventuell innføring av europeiske villreinregioner burde skje på bakgrunn av en prosess med betydelig brukermedvirkning hvor en har tid og virkemidler til å utvikle og konkretisere innholdet i de europeiske regionene.

Forprosjektet gav følgende hovedanbefalinger:

- At det etableres en arbeidsgruppe som videreutvikler ideene bak europeiske villreinregioner og som bidrar til å konkretisere disse ideene.
- At det satses på å styrke kunnskapen om reinens innvandringshistorie. Dette er viktig kunnskap som allerede i dag brukes i verdibyggingen rundt villrein og som er etterspurt i begge regioner.
- At en øker kunnskapen om å re-etablere trekk mellom villreinområder og at en øker samarbeidet i bestandsforvaltningen på tvers av etablerte villreinområder.
- At en vurderer mulighetene for å lage en felles arena og opplegg rundt utformingen av handlingsprogrammene til de regionale planene.
- At en ser på hvordan det offentlige virkemiddelapparatet kan bidra til å styrke arbeidet med regionene. Sentralt her vil være at virkemiddelapparatet i samarbeid med bedriftene utvikler og bygger opp under kommersiell aktivitet i utvalgte områder.

2.1.2 Arbeidsgruppas mandat

Klima- og miljøministeren nedsatt i juni 2014 en arbeidsgruppe som skulle arbeide videre med innføringen av europeiske villreinregioner. Arbeidsgruppa fikk følgende mandat:

- Arbeidsgruppa skal fremme forslag til hvordan man skal etablere europeiske villreinregioner.
- Arbeidsgruppa skal utvikle et forslag til en strategi for bred verdiskaping for europeiske villreinregioner, med mål om å skape vekst i reiselivet innenfor bærekraftige rammer. Med bred verdiskaping menes miljømessig, sosial og kulturell og økonomisk verdiskaping som gjensidig er avhengig av hverandre. Arbeidet bør sees i sammenheng med det pågående arbeidet på departementsnivå med «Nasjonal strategi for verdiskaping basert på natur- og kulturarven.»
- Arbeidsgruppa skal vurdere hvordan presentasjon av villreinens innvandringshistorie og historiske utbredelse i Norge kan utnyttes i denne sammenheng, gjennom samarbeid med og/eller oppdrag til relevante kompetansemiljøer.
- Arbeidsgruppa skal gi vurderinger og anbefalinger om samhandling med handlingsprogrammene for regionale planer for de nasjonale villreinområdene.
- Arbeidsgruppa skal levere sin utredning innen 1. juni 2015.

Andre føringer

- Det skal ikke opprettes et nytt administrativt nivå.
- Forslagene skal være mest mulig konkrete.

2.1.3 Vårt arbeid

Sammensetningen av arbeidsgruppa

Arbeidsgruppa har hatt følgende sammensetning:

Hans Olav Bråtå (leder), Østlandsforskning

Siri Wølneberg Bøthun, sekretariatet for Nordfjella og Fjellheimen villreinnemnd

Haaken Christensen, Innovasjon Norge

Kit Hedegart Flaata, grunneierrepresentant på Hardangervidda

Vemund Jaren; Miljødirektoratet

Ellen Korvald; Buskerud fylkeskommune

Torill Olsson, MIMIR

Espen Rusten; SNO/Norsk Villreinsenter Nord

Bente Rønning; Miljødirektoratet

Marianne Singsås (sekretær); Norsk Villreinsenter Sør

Olav Strand, forsker NINA

Raymond Sørensen; nasjonalparkforvalter Rondane og Dovre nasjonalparker

Arne Vinje, ordfører Vinje kommune

Observatører

Bjørn M. Bjerke, Klima- og miljødepartementet

Espen Fjeldstad, Klima- og miljødepartementet

Arbeidsmåte

Arbeidsgruppa har hatt 7 møter. På hvert av møtene har det oftest vært en eller flere faglige innledninger om aktuelle tema samt diskusjoner av mandat, arbeidsmåte og sluttrapport. Som en del av vårt arbeid har vi gjennomført en SWOT-analyse og en interessentanalyse.

Vi ønsket å få innspill fra lokale aktører i ulike deler av villreinfeltet og det ble derfor avholdt ett møte på Kongsvold og ett på Skinnarbu. Det ble ikke mulig å få så mange lokale deltakere som vi ønsket, men på møtet på Skinnarbu var det bl.a. annet flere representanter fra reiselivs- og opplevelsesnæringene på søndre del av Hardangervidda og fra Setesdalsområdet.

De faglige innledningene har inkludert foredrag fra gruppas egne medlemmer og observatørene samt eksterne foredragsholdere. Disse har presentert reiselivsnæringen, sentrale rettighetshavere i fjellområdene, regionalparker, UNESCO-områder og MAB-områder som mulige overordna virkemidler til å etablere europeiske villreinregioner. Den nyeste forskningen innen villreinens genetikk og innvandringshistorie er også presentert. Foredragsholderne er vist i vedlegg 1.

Unesco – verdensarvområde

Verdensarvlisten til UNESCO er en høyt aktet internasjonal status som tildeles etter en lang prosess der Norge må ha fremmet en nominasjon. Det er pr. mai 2015 sju norske objekter på verdensarvlisten. Et UNESCO verdensarvobjekt er et kulturminne, et kulturmiljø eller et naturområde som er vurdert å være ett av verdens underverker, og med det verneverdig i global sammenheng. Et verdensarvobjekt har pr. definisjon så stor betydning at tapet av dem ville være uerstattelig for menneskeheten.

Den status, og det kvalitetsstempel, som følger med det å være et verdensarvområde fører ofte til at disse områdene blir attraktive i reiselivssammenheng. Samtidig gir det en forpliktelse for Norge å ha områder på UNESCO sin liste. Nominasjon til verdensarvområde er en langvarig prosess, som krever både lokal og regional støtte. Sist, men ikke minst krever det at Norge vil søke om slik status for det aktuelle området.

Det har gjennom mange år vært arbeidet med å få «Villreinfangsten som verdensarv» inn på UNESCO sin liste. Dette tar utgangspunkt i den historiske og eksisterende villreinfangsten på Dovrefjellplatået og tilgrensende fjellområder. Arbeidet involverer fire fylker og en rekke kommuner. Det ledes av en regional gruppe og har stor støtte lokalt, blant annet innen reiselivet og de som arbeider med villrein.

Biosfæreområder (MaB områder)

Biosfæreområder ligger under UNESCO sitt program «Man and the Biosphere» (MaB), etablert i 1971. Det finnes 631 biosfæreområder fordelt på 119 land. I Sverige er det fem etablerte MaB områder, men det er ingen i Norge.

Hovedmålet med et MaB område er å skape en overbygning for samarbeid der en kan få til både bevaring, samfunnsutvikling og næringsutvikling. Biosfæreområdene skal være modellområder for bærekraftig utvikling. Biosfæreområdene må være representative, slik at forskning som skjer i områdene skal kunne brukes også i andre deler av verden.

Forvaltningen og bruken av området baserer seg på frivillige avtaler mellom aktørene. Det skal etableres tre soner: Det er ett eller flere kjerneområde(r), buffersone rundt dette og en utviklingssone utenfor dette igjen. Innenfor MaB-området finner en alt fra rene naturområder til områder med tett bosetting.

Utviklingsarbeidet baserer seg på de lokale ressursene der en bruker kultur og naturverdier aktivt. Biosfæreområda sitt viktigste virkemiddel er frivillig dialog mellom samfunnsaktørene i lokalsamfunnet. Erfaringer viser at dette arbeidet gir gode resultater.

Regionalpark

Norge fikk sine første regionalparker i juni 2007 (Valdres Natur- og Kulturpark) og i januar 2008 (Nærøyfjorden Verdsarvpark). Vi har i dag fem regionalparker. Disse har sammen med landskapsparkene i Hordaland (mindre parker med lignende konsept) dannet et samarbeid gjennom organisasjonen Norske Parker, som også bidrar med drøhtjelp og kompetanse til nye områder som ønsker å etablere park.

En regionalpark er en samarbeidsplattform der målet er å få til en bred verdiskaping med utgangspunkt i et område sine særegenheter i form av naturverdier og lokal kultur. Parken er et verktøy for å realisere en samordnet utviklingsstrategi for å ta vare på natur- og kulturverdier og samtidig bidra til at de blir utviklet på en bærekraftig måte.

I bunnen av alt arbeid i regi av parken ligger en forpliktende samarbeidsavtale mellom aktører i et område, både offentlig forvaltning, bedrifter og ideelle organisasjoner. Noe av det unike i en park er at det offentlige og det private går sammen i en felles forening. Parkene er basert på en omfattende prosess og lokal forankring. Regional park kan være en god løsning for bygging av en felles identitet i ulike deler av de europeiske villreinregionene.

Nærmere drøfting av mandatet

Initiativet til to europeiske villreinregioner var basert på antagelsen om at disse regionene reflekterte hovedtrekk i villreinens innvandringshistorie til Norge. Videre at fokus på det historiske bak de to regionene i et europeisk perspektiv skulle gjøre villreinen, villreinfjellet og fjell-Norge mer interessant i forhold til reiselivet.

Det er genetiske forskjeller mellom en rekke villreinstammer i Norge, særlig ved at reinen i Rondane og Dovrefjellområdet er forskjellig fra reinen på Hardangervidda og annen rein i Norge. Villreinen i Rondane og Dovrefjellområdet har beholdt mer av sine opprinnelige gener enn de øvrige villreinstammene. Tidligere antok en at disse genetiske forskjellene særlig var knyttet til henholdsvis en østlig og en sørlig innvandringsvei, som illustrert i Andersen og Hustad (2004). Forskningen i dag viser at dette bilde er mer komplisert enn hva en antok på

starten av 2000 tallet. Dette betyr at en ikke i samme grad kan bygge ideen om europeiske villreinregioner på en østlig og en sørlig innvandring. Vi holder likevel fast på det store regionale perspektivet og at en satser på to europeiske villreinregioner.

Det *europeiske perspektivet* er viktig av flere grunner:

- Norge har den siste rest av den ville europeiske fjellreinen og har et internasjonalt ansvar for arten.
- Villreinen var viktig for menneskets overlevelse i Europa under siste istid og den er nærmest siste rest av den megafaunaen som eksisterte i Europa under siste istid og perioden etterpå.
- Villrein og handel med villreinprodukter var en del av europeisk økonomi helt opp i middelalderen og den har dermed en spennende historie.

Vi beholder fokuset på *to store regioner* fordi:

- De bidrar til et mer regionalt fokus for den videre satsingen på villrein og reiseliv.
- Det er fortsatt betydelige genetiske forskjeller mellom reinen i Rondane og Dovrefjellområdet, og reinen i de vestlige og sørlige delene av landet.
- Det er ønskelig å holde fokus på mulighet for gjenskaping av trekkveier mellom dagens avskjærte villreinområder, altså at villreinen på sikt kan vandre mellom slike områder. Mulige løsninger her er særlig knyttet til den framtidige infrastruktur av vei og jernbane, særlig tunneller.
- Det er etablert regionale kompetansesentra; henholdsvis Villreinsenter Nord på Hjerkin og Villreinsenter Sør på Skinnarbu, som har et «ansvar» for hver sin del av Sør-Norge.

Den nærmere avgrensningen av de to europeiske villreinregionene har vært diskutert i arbeidsgruppa. Diskusjonen har blant annet dreid seg om en skal inkludere «alle» fjellområder som har hatt villrein i de aktuelle delene av Sør-Norge eller om det skal fokuseres på de nasjonale villreinområdene.

Vi ble enige om at de europeiske villreinregionene skal avgrenses til de nasjonale villreinområdene, men at alle disse områdene skal inkluderes. Dette innebærer at Forollhogna og Ottadalen (Reinheimen – Breheimen) inkluderes i den nordlige regionen, jf. Figur 2. Disse to områdene inkluderes fordi de er viktige villreinområder i dag og fordi de har den samme historien som de nærliggende områdene med villrein. Det er heller ikke samme grunnlag for å skille mellom en historie basert på villrein og tamrein som tidligere antatt, og deler av villreinen har dessuten hatt mye av det samme opphavet som tamreinen.

Vi fokuserer på de *nasjonale villreinområdene* fordi:

- Dette er de største og viktigste villreinområdene.
- Disse områdene omfattes av de regionale planene. Ved at de omfattes av disse planene har en vært klar over at det kan bli noen begrensninger i arealbruk, men at de til gjengjeld blir prioriterte mht midler til reiselivsutvikling basert på villreinen og villreinfeltet som tema. Via de regionale planene er det også gjort en avgrensning av de ulike delene av områdene mht

ivaretagelse av villrein og videre utvikling. De regionale planene er dermed et styringsverktøy som gjør det mulig å håndtere en større satsing på reiseliv der det er akseptabelt.

Figur 2. Arbeidsgruppas forslag til europeiske villreinregioner.

Kilde: Andersen & Hustad (2004), revidert.

Europeiske villreinregioner er et «konsept» som skal lede tanken hen til at vi i fjell-Norge har en «råvare» som kan utvikles til unike reiselivsprodukter. Disse regionene har dermed «ingen formelle grenser», men er et virkemiddel til videre utvikling. I forhold til den mer praktiske oppfølgingen i form av satsinger, anser vi grovt sett regionene som avgrenset av de kommuner som er berørt av de regionale planene.

Arbeidsgruppa har vurdert om UNESCO sin verdens arv, regionalparker eller «Man and Biosphere områder (MAB) kunne være en ramme for utvikling av europeiske villreinregioner. Vi har hatt foredrag fra ressurspersoner som kjenner disse ordningene godt, samt at vi har

gjennomgått aktuelt skriftlig materiale. Vurderingen i gruppa er at etablering av denne typen områder forutsetter et lokalt engasjement og lokale prosesser over lengre tid. *Arbeidsgruppa har derfor ikke gått mer konkret inn på dette i forhold til de europeiske villreinregionene.* Vurderinger av hvilke typer ordninger en eventuelt bør velge, er en del av det videre lokale arbeidet. Der ligger det også en mulighet til å utvikle grunnlaget for en bred verdiskaping.

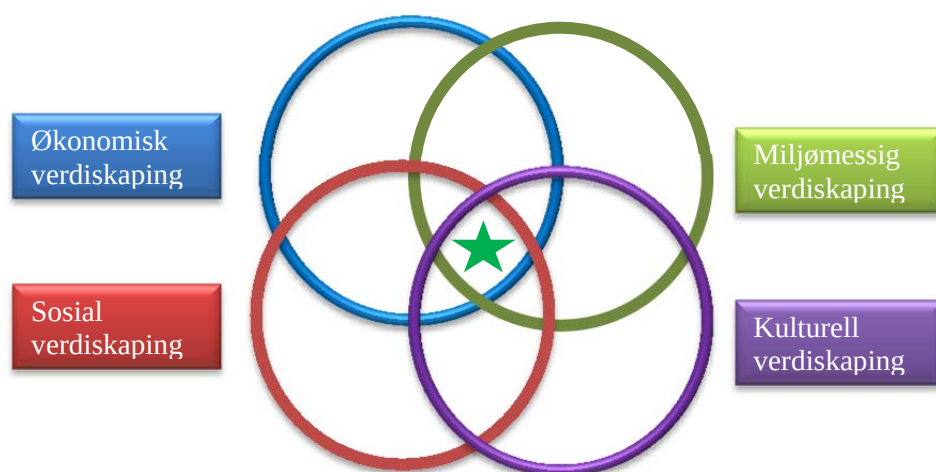
Arbeidsgruppa ser imidlertid at denne type ordninger kan være hensiktsmessige dersom lokale krefter ønsker det. For eksempel er det kjent at reiselivsaktører i Nord-Gudbrandsdalen ønsker å søke om at villreinhistorien får UNESCO-status. En UNESCO-status *kan* fungere som et kvalitetsstempel mot markedet, og kan være et virkemiddel for å synliggjøre den norske villreinstammen. Det finnes også en rekke regionalparker i Norge og det arbeides med et MAB-område, men ingen av delene er direkte knyttet til villreinfjellet.

Bred verdiskaping

Ifølge mandatet skal arbeidsgruppa utvikle et forslag til en strategi for bred verdiskaping for europeiske villreinregioner, med mål om å skape vekst i reiselivet innenfor bærekraftige rammer. Med bred verdiskaping menes miljømessig, sosial, kulturell og økonomisk verdiskaping som gjensidig er avhengige av hverandre. Den verdimessige økningen skjer ikke alltid i pengemessig forstand. For eksempel vil en miljømessig verdiskaping for villreinen være at de menneskeskapte barrierer slik som veier og stier reduseres eller fjernes slik at villreinen kan gjenoppta gamle trekkruter og få økte beitemuligheter. Det videre arbeid med villreinen og villreinfjellet som verdiskaper er avhengig av å vekte alle disse fire verdiskapingsformene slik at man oppnår en bærekraftig utvikling.

For å få et bedre grep på begrepet bred verdiskaping skiller vi her mellom henholdsvis miljømessig-, kulturell-, sosial- og økonomisk verdiskaping jf Figur 3. Vi har under gjennomgangen av dem gitt noen eksempler. Den «bredeste» verdiskapingen skjer når alle fire formene for verdiskaping i stor grad er inkludert. I mange tilfeller vil det imidlertid være ulik vektning mellom de ulike formene. I forbindelse med f.eks. tiltak eller prosjekter i villreinfjellet er det viktig at disse bidrar til en gjensidig styrking av de ulike typene verdiskaping.

Figur 3. Illustrasjon av hvordan ulike typer verdiskaping berører hverandre.

Miljømessig verdiskaping medfører at miljømessige kvaliteter ivaretas og/eller forbedres. Dette kan være alt fra naturmiljø for villreinen til kulturlandskap som holdes i hevd slik at det biologiske mangfoldet sikres.

Den miljømessige verdiskapingen knyttet til villrein betyr å forvalte villreinstammen og dens leveområde på en god måte. Det kan også omfatte kanaliseringstiltak for menneskelig ferdsel utenom viktige beiteområder samt informasjonsarbeid i forhold til å fortelle om villrein. Det kan øke forståelsen for bruk, atferd og leveområde.

Kulturell verdiskaping innebærer å øke kunnskapen og bevisstheten om lokal kulturarv, særpreg, tradisjoner og symboler som gir grunnlag for en stedlig identitet og stolthet.

Eksempler på dette er villreinjakt, samt menneskers ritualer knyttet til villreinen. Kulturen har behov for å bli ivaretatt og dokumentert dersom den skal leve videre. Rekruttering til villreinjakt, kurs og opplæring, dokumentering av jaktkulturen mv kan være konkrete måter å jobbe på for å ivareta og øke den kulturelle verdiskapingen. Historier om villreinjakt kan eksempelvis bidra til å skape gode opplevelser ved servering av reinkjøtt i reiselivsbedrifter.

Sosial verdiskaping er utvikling av tilhørighet og engasjement som oppstår ved samarbeid, samhandling, dugnad, frivillighet og fellesskap som en del av det å tilhøre et lokalsamfunn.

I forhold til villrein og verdiskaping er det å knytte stolthet og identitet til villrein fjellet viktig når man skal bygge en merkevare. Vertskapskurs i lokalsamfunn som øker samarbeidet mellom bedrifter og styrker identiteten i forhold til villrein fjellet kan være en måte å øke den sosiale verdiskapingen.

Økonomisk verdiskaping skjer ved at et produkt (eller en råvare) på hvert ledd i en verdikjede (eller produksjonsprosess) får en økt verdi som følge av tilførsel av kunnskap, kapital eller arbeid.

Det er på mange måter enklere å konkretisere den økonomiske verdiskapingen knyttet til villrein enn annen verdiskaping. Inntekter fra salg av jaktkort, solgt villreinkjøtt eller fra betalte guidede turer kan brukes til å måle den økonomiske verdiskapingen. En godt forvaltet villreinstamme, f.eks. via arbeidet i et villreinutvalg, gir et godt grunnlag for økonomiske verdiskaping basert på villreinen. Høy kvalitet på produktet i reiselivssammenheng, f.eks., ved at historien er unik eller tilretteleggingen er god, kan øke verdiskapingen ved at det tas ut en høyere pris. Det er derfor helt essensielt at alle delene av en bred verdiskaping er gode kvalitetsmessig.

I den nye opplevelsesbaserte turismen er det viktigste å tilby *verdifulle opplevelser for hver enkelt gjest*. Opplevelser krever alltid *samskaping* mellom tilbyder og kunde. Det vil si at også kunden må investere ressurser, følelsesmessig engasjement og mental tilstedeværelse for å sikre en vellykket leveranse og dermed en god kundeopplevelse.

Bred verdiskaping, og dets ulike elementer, er dels overlappende med en del andre og mye brukte begreper. Det gjelder blant annet bærekraftig verdiskaping, men ikke minst bærekraftig utvikling. Vi introduserer altså ikke noe helt fundamentalt nytt. Fordelen med de fire typene verdiskaping er at de fanger opp ulike aspekter, og leder oppmerksomheten på mulige sammenhenger dem i mellom. Videre, som det bl.a. påpekes i en evaluering av natur- og kulturbasert verdiskaping, kan et tiltak ha forskjellige effekter i forhold til ulike typer verdiskaping. Forholdet mellom dem kan også variere over tid.

Det er oftest fokusert på økonomisk verdiskaping, og verdiskaping er tradisjonelt mest knyttet til den økonomiske sfæren. På den annen side hevdes det at en langvarig og bred økonomisk verdiskaping forutsetter at de tre øvrige typene verdiskaping utvikler seg positivt over tid. Det betyr for eksempel at det over tid er en sammenheng mellom økonomisk og annen type verdiskaping i bygdene i forhold til reiselivet. Dette er omfattende diskusjoner, og vi går ikke mye nærmere inn på dette temaet her, men det diskuteres i kapittel 4.

Ett eksempel kan likevel være at den økte omsetningen som kafeen øverst på Krossobanen ved Rjukan registrerte *etter* etablering av Solstien kom etter at det var gjennomført mange ulike tiltak. Dette var blant annet vedlikehold av banen, historiefortelling om banens funksjon og ikke minst etablering av stien. Eksemplet illustrerer også at en del fellestiltak for samfunnet kan føre til positive effekter for enkeltbedrifter.

Generelt antas det at de tre førstnevnte typene av verdiskaping er et langsiktig arbeid og en premiss for økonomisk verdiskaping basert på natur- og kulturarven.

Tilnærming til målet om vekst i reiselivet

Ifølge mandatet skal arbeidsgruppa «utvikle et forslag til en strategi for bred verdiskaping for europeiske villreinregioner, med mål om å skape vekst i reiselivet innenfor bærekraftige rammer».

Reiseliv og besøksnæringer er ikke en bransje i tradisjonell forstand, men heller et verdiskapingsystem bestående av flere bransjer og bedrifter som har det til felles at de tilbyr varer og tjenester til mennesker på reise. Verdiskapingen skjer gjennom et integrert samspill mellom transport, overnatting, servering, aktiviteter og formidlingstjenester. Denne tilnærmingen gjør at vi i denne rapporten bruker begrepene reiseliv, opplevelsesnæringer eller opplevelsesbaserte næringer om hverandre og at vi med reiselivsaktører forstår aktører som kan være med å tilby tjenester i forhold til de behov som tilreisende har.

Moderne reiseliv utvikles via samarbeid mellom mange ulike aktører. Hva som er «reiseliv» og hvem som er «reiselivsaktører» i det enkelte lokalsamfunn avhenger dermed av hvilken type tilreisende det dreier seg om og deres behov. På steder med mange private hytter er for eksempel både grunneiere og lokale håndverkere viktige aktører i reiselivet. Dette betyr at reiselivsaktørene i vår kontekst kan være langt flere enn de som selv definerer seg som reiselivsaktører. Reiseliv skiller seg også fra de fleste andre varer og tjenester ved at kunden må komme til produktet eller opplevelsen. Dette betyr at hele vertssamfunnet inngår i produksjonen. Dette, samt målet om bred verdiskaping, gjør også at aktører som representerer andre interesser og sektorer er viktige partnere og premissleverandører i reiselivsutviklingen. Dette inkluderer de som vedlikeholder kulturen knyttet til villreinfangsten og bruken av fjellet. Man sier for eksempel ofte at «et godt sted å besøke er et godt sted å bo». I realiteten er det derfor vanskelig å skille reiselivsutvikling fra annen utvikling i de aktuelle lokalsamfunnene.

Det er også viktig å presisere at vekst og verdiskaping kun kan skje gjennom enkeltaktører og grupper av aktørers engasjement. Vekst og verdiskaping knyttet til reiseliv i de europeiske villreinregionene må altså skapes lokalt av aktører og ildsjeler. Ett formål med denne rapporten er å påpeke hvordan tilrettelegging og rammer kan lette disse aktørenes arbeid.

Vi forstår derfor mandatet som at vi skal anbefale en strategi som kan brukes til å mobilisere aktører til å skape bærekraftig vekst og verdiskaping med reiselivsetterspørselen- og næringen som drivkraft.

I reiselivet skilles det stadig oftere mellom det funksjonelle reiselivet der driveren er effektive og servicemessig gode tilbud, og det opplevelsesbaserte reiselivet der driveren er ønsket om unike opplevelser. Reiselivet i distrikts-Norge, og derfor også i villreinfjellene, er nesten utelukkende opplevelsesbasert. En viktig premiss for verdiskaping er altså å utvikle opplevelser og tilbud som skaper trafikk, det vil si som fungerer som *reason to go* i et markedsperspektiv, og som samtidig gir en bærekraftig utnyttelse av verdiene. Et miljøvennlig reiseliv vil også være en fordel markedsmessig for reiselivet.

Villreinfjellet – en bredere satsing basert på fjellbygdene og deres bruk av fjellet

Villreinens historiske utbredelse, innvandring og senere utvikling i Norge er en fascinerende historie og en ressurs for reiselivet. Det gjelder både mht selve arten, og det gjelder samspillet

mellom villreinen og samfunnet. I mange fjellbygder er villreinen, høstingskulturen og bruken av ressursene i fjellandskapet fremdeles en viktig del av den totale ressurstilgangen.

Dette medfører at en må se på hele landskap og bygder, ikke bare bruken av fjellområdene med villrein. Det er i bygdene at en har den høstingskulturen, det levende landskapet og bruken av fjellet som er en del av forutsetningen for å kunne selge historien om villreinen og bruken av fjellet. Altså må våre anbefalinger ses på bakgrunn av det bredere grunnlaget for å bo og leve i fjellbygdene, den kulturelle verdiskapingen. I dette ligger også at forholdet til tamrein, og dels det samiske i Sør-Norge, er en del av den «store historien».

Ved å fokusere på både bygdene og fjellet er noe av tankegangen at selv om en skal selge villreinen, villrein fjellet og høstingskulturen kan mye av det være knyttet til reiselivet i bygdene eller de fjellnære delene av området. Det er en fordel fordi mye av reiselivet allerede er lokalisert der, og fordi en da kan få en utvikling uten nødvendigvis å øke ferdsel og forstyrrelser i fjellet. For de fleste av de aktuelle fjellområdene har en nå regionale planer som trekker opp en slik grenseoppgang mellom ulike typer bruk av fjellet. Det samme vil være i forhold til verneområder og bruken av disse, der forvaltningsplaner og besøksstrategiprojekter er virkemidler til å styre ferdsel i forhold til ulike typer bruk og øke den miljømessige verdiskapingen.

Villreinen er et særmerke for mange norske fjellområder, og den er en del av grunnlaget for høstingskulturen i fjellbygdene. Vår fjellrein er altså unik i en europeisk sammenheng. *Villreinen kan dermed bli et symbol ved markedsføringen av fjellene i Sør-Norge.* Villreinen og historien rundt den har kvaliteter som gjør at den bør inngå i byggingen av Norge som merkevare, se kapittel 5.

Dermed vil også de delene av fjell-Norge som ikke inkluderes i de europeiske villreinregionene ha en fordel av felles kunnskapsoppbygging, strategiarbeid og markedsføring. Fokuset er likevel på de europeiske villreinregionene.

Ett punkt i vårt mandat er å vurdere de europeiske villreinregionene i forhold til «det pågående arbeidet på departementsnivå med Nasjonal strategi for verdiskaping basert på natur- og kulturarven.» På departementalt nivå har en nå forlatt arbeidet med en slik strategi. Punktet er dermed uaktuelt.

2.2 Noen rammer for gjennomføring av satsing på villrein og reiseliv

2.2.1 Planlegging og forvaltning

Regionale planer etter plan- og bygningsloven gir rammer for arealforvaltning

Daværende Miljøverndepartementet ba i 2007 fylkeskommunene ta ansvar for å utarbeide regionale planer for de største fjellområdene med villrein. Hovedmålet var å sikre villreinen

arealer for en langsiktig overlevelse, men også at planen skulle gi grunnlag for næringsutvikling som ikke gikk på bekostning av villreinen. Det eksisterte allerede fylkesdelplaner for Rondane, Dovrefjell og Hardangervidda Aust, samt en interkommunal plan for Nordfjella. Disse ble forutsatt utvidet og revidert.

Det er fram til våren 2015 utarbeidet og vedtatt regionale planer for de største fjellområdene med villrein i Norge, med unntak av Ottadalsområdet (Reinheimen – Breheimen) og Dovrefjellområdet (Snøhetta- Knutshø). Alle planene, herunder revisjon og utvidelse av den opprinnelige Dovrefjellplanen, forventes å være vedtatt i løpet av 2015. Disse planene skal etter hvert rulleres.

De regionale planene avgrensar ulike arealsoner med tilhørende retningslinjer. Planene varierer med hensyn til sonetyper og innholdet i retningslinjene for hver sone. I alle planene er det angitt grenser for nasjonalt villreinområde med retningslinjer der den viktigste intensjonen er å ivareta villreinens behov. Grensen for denne sonen representerer en grense mot ny utbygging, utover tradisjonelt landbruk. Soner som gir mulighet for fortsatt utbygging ligger stort sett i influensområdene (oftest kalt randområder/buffersoner) og i bygdenæreområder. Disse siste inkluderer fast bosetting.

I mange av planområdene finnes det også større verneområder, særlig nasjonalparker og landskapsvernområder. Nasjonalparkene inngår som regel i nasjonalt villreinområde. De regionale planene dekker derfor oftest betydelig større arealer enn verneområdene. De nasjonale villreinområdene er fastsatt med utgangspunkt i villreinens leveområder, med en samfunnsmessig avveining mot annen bruk og utnyttelse.

Studier av et utvalg planer for større områder tyder på at villreinen er godt ivaretatt i disse planene. De regionale planene som til nå er vedtatt er fokusert på det enkelte fjellområde og en har nesten ikke sett på mulige sammenhenger for arealbruk og villreinens vandring mellom planområdene. I forbindelse med Rondane har en likevel sett på mulige vandringer mellom Rondane og Sølknkletten, som inngikk i samme planprosess. Den historisk viktige og godt dokumenterte forbindelsen mellom Rondane og Snøhetta over Dovrefjellaksen er derimot lite vektlagt.

Regionale planer etter plan- og bygningsloven er retningsgivende for videre planlegging og arealbruk. Juridisk bindende fastsettelse av arealbruk skjer gjennom kommunale planer, men det forventes at disse er i tråd med den regionale planen. Den regionale planen kan brukes som bakgrunn for innsigelse fra for eksempel fylkeskommune og fylkesmann.

Spørsmålet er imidlertid hvordan dette vil bli vurdert i de enkelte arealplansaker og andre saker, og forskning viser ulike oppfatninger hos aktørene om hva som skal vektlegges i forbindelse med planer. Vi legger likevel til grunn at hovedintensjonene i de regionale planene følges. Økt satsing på reiseliv vil gi nye utfordringer blant annet i forhold til tolking av LNFR-områdene (Landbruks-, Natur-, Friluftsmål og Reindrift) innen kommunal arealplanlegging og hva som

ligger i begrepet utvidet landbruk. Dette har betydning for hvordan vare- og tjenesteproduksjon basert på utmarksressurser reguleres. Ett eksempel her er guiding. Det er ingen reguleringer på det etter plan- og bygningsloven utenfor nasjonalparker, mens det i nasjonalparker kan reguleres i forvaltningsplanen. På den annen side kan sti- og løypeplaner vedtatt etter plan- og bygningsloven bidra til å kanalisere ferdsel bort fra sårbare områder og til områder hvor den er mer ønskelig.

Det er med andre ord viktige rammebetingelser for drift og utvikling av utmarksnæringer. Her ble det i mai 2015 avsluttet et utredningsarbeid med utgangspunkt i Hardangervidda, se Arnesen (2015). Dette kan få betydning for tolkning på tvers av de regionale planene. Ved den videre implementering av de regionale planene, herunder i forhold til reiseliv er det naturlig at en også ser på tolkningen av LNFR-områdene.

Samhandling med handlingsprogram i regionale planer

De regionale planene har også en mer handlingsrettet del, nemlig handlingsprogrammene. Handlingsprogrammene setter først og fremst fokus på tema som bidrar til å oppfylle målene med planen. Sentrale tema er oppfølging via kommunal arealplanlegging og løpende plansaker, andre tema er f.eks. sti- og løypeplaner, kunnskapsinnhenting eller satsing på ulike typer næringsutvikling, som reiseliv.

Disse kan derfor også bli et verktøy for arbeidet med utvikling av reiselivsrettet verdiskaping rundt villreinen. Dette kan for eksempel handle om kunnskaps- og utviklingsprosjekter som bidrar til å gi gode rammer for reiselivet samtidig som villreinens behov ivaretas. Så langt er det imidlertid begrenset med økonomiske ressurser knytte til disse handlingsprogrammene.

Ett tema i mange handlingsprogram er utvikling av et felles råd eller felles samlinger for aktørene som berøres av den regionale planen, fordi dette kan bidra til dialog om fjellområdet og oppfølging av planene. I Rondane har en siden den første planen fra 1991 hatt et planråd, med representanter for ulike offentlige instanser. På Hardangervidda er det nå etablert et Hardangerviddaråd med representanter fra alle berørte kommuner, fylkeskommuner, fylkesmenn og villreinnemda som medlemmer. Der har en også gjennom mange år hatt årlige forvaltningsmøter med bred deltakelse fra mange aktører, blant annet grunneiere, villreinutvalg og offentlige aktører. «Heiplanen» for Setesdalsområdet legger opp til årlige samlinger som politisk og faglig møteplass. Forollhogna legger opp til felles årskonferanse gjennom åpen Forollhognadag.

Disse rådene eller ulike tiltak kan også bidra til bygging av en fellesskapsfølelse for et fjellområde (sosial verdiskaping). De kan videre bli et utgangspunkt for oppfølging og kontakt til nærliggende villreinområder, og de kan bidra til at en i større grad enn nå ser på tvers av de enkelte villreinområder, regionale planer og barrierer mellom dem. Det kan på sikt gi grunnlag for større funksjonelle regioner for villreinen der en nærmer seg den tidligere historiske bruken. Her er det likevel utfordringer i forhold til bl.a. infrastruktur og selve bestandsforvaltningen.

Naturmangfoldloven og forvaltningsplaner

I de fleste større villreinområdene, herunder de som omfattes av regionale planer, er det verneområder etter naturmangfoldloven. Naturmangfoldloven ble vedtatt i juli 2009. Målet er en bedre forvaltning av norsk natur gjennom bærekraftig bruk og vern. Loven regulerer forvaltning av arter, områdevern, fremmede organismer, utvalgte naturtyper og prioriterte arter.

Naturmangfoldloven gir grunnlag for å utarbeide forvaltningsplaner for verneområdene. Forvaltningsplaner skal være et praktisk hjelpemiddel til å opprettholde og fremme verneformålet, samt sørge for at en unngår tilfeldige enkeltavgjørelser som kan være uheldige for verneverdiene. Forvaltningsplaner skal samtidig sikre en enhetlig forvaltning av verneområdet ved å gi konkrete retningslinjer om bruk, informasjon, skjøtsel, tilrettelegging mv. Slike planer vil dermed også legge føringer for bruk av området i forhold til reiselivet.

Forvaltningsplanen for de store verneområdene i Rondane har f.eks. kun et eget delkapittel som kort beskriver turisme, reiseliv og utvikling i randsonen. Ifølge den nye merkevarestrategien for nasjonalparker, beskrevet nedenfor, vil det ved utarbeidelse av nye, eller ved revidering av eldre forvaltningsplaner, bli krav om at planen skal inneholde en *besøksstrategi* for området.

Merkevare- og kommunikasjonsstrategi samt besøksforvaltning

Miljødirektoratet lanserte i april 2015 en ny merkevare- og kommunikasjonsstrategi for Norges nasjonalparker. Merkevarestrategien skal blant annet fremheve nasjonalparkene ved markedsføringen av Norge som reisemål og bidra til en bred verdiskaping lokalt.

Samtidig satses det på å etablere besøksstrategier og en aktiv besøksforvaltning for de enkelte nasjonalparker. Besøksstrategien blir virkemiddelet som skal legge bedre til rette for å sikre kvaliteten på opplevelsen som de besøkende får ved besøk i en nasjonalpark og sikre en bred verdiskaping. De enkelte besøksstrategiene skal blant annet ivareta konsekvensen av en mer omfattende markedsføring og økt bruk av den enkelte park, og de skal være et virkemiddel til å implementere merkevarestrategien lokalt.

Besøksstrategien skal utvikles lokalt for hver nasjonalpark tilpasset de lokale forutsetninger og behov. Samspillet mellom nasjonalparkstyret, lokal forvaltning, og næringsliv er nødvendig for å få en strategi og en plan for nasjonalparken som er dekkende for alles behov.

Det gjennomføres nå pilotprosjekter for nasjonalparkene Varangerhalvøya, Hallingskarvet, Jotunheimen og Rondane. Erfaringer fra dette skal fra 2018 bidra til implementeringen i alle Norges nasjonalparker, samt ha overføringsverdi for besøksforvaltning også i andre verneområder. Merkevarestrategien og besøksforvaltningen vil sammen med forvaltningsplanene bli viktige for å utvikle villreinen og villreinfjellet som reiselivsprodukt samtidig med at dette skjer på måter som ivaretar villrein og andre formål i nasjonalparker og andre større verneområder.

2.2.2 Bedriftsrettede midler

På kommunalt, regionalt og nasjonalt nivå i Norge er det støtteordninger som kan brukes i forhold til bedrifter og nettverk som ønsker å benytte villreinen og villreinfeltet som en ressurs for verdiskaping innen reiselivet. Vi gir her eksempler på noen av disse. Det mangler likevel midler som kan brukes til en bredere og samordnet satsing på villrein og reiseliv som tema.

Nasjonale virkemidler

På det mer bedriftsrettede nivået er det nasjonalt flere virkemiddel som kan være aktuelle i forbindelse med villreinen og villreinfeltet. Det er for eksempel mulig å søke Riksantikvaren om midler til verdiskaping basert på kulturarven, mens det er mulig å søke Miljødirektoratet om støtte til verdiskaping basert på naturarven.

Det er særlig grunn til å trekke fram *Innovasjon Norge* sin mulige rolle. Innovasjon Norge er den organisasjonen som forvalter det aller meste av statlige myndigheters bedriftsrettede midler. Finansieringstjenestene kan bestå av lån, tilskudd og garantier, eller en kombinasjon av disse. Innovasjon Norge har i dag tilbud om 14 ulike kurs som primært er rettet mot reiselivet. De legger også til rette for deltakelse i ulike nettverk og bidrar med rådgivning. I sammenheng med denne rapporten er det særlig grunn til å nevne «Utviklingsprogrammet for landbruks- og reindriftsbasert vekst og verdiskaping».

Gjennom det programmet ønsker Innovasjon Norge å gjøre mat- og landbruksrelaterte reiselivsbedrifter mer konkurransedyktige. Programmet skal også bidra til å styrke virksomheter når det gjelder matfaglige utfordringer og forretningsmessige forhold, eller reiselivsrettede aktiviteter på gården basert på aktivitetsbaserte opplevelser, lokal mat og kultur.

Offentlige virkemidler på regionalt nivå

Det finnes også relevante offentlige virkemidler på regionalt nivå, men disse kan variere fra fylke til fylke. I stor grad vil dette være næringsrettede midler. Fylkeskommunene har regionale utviklingsmidler. De kan være både distriktsrettede virkemidler (kap. 551 post 60 fra KMD) og fylkeskommunenes egne midler. Disse håndteres ulikt, men er i stor grad søkbare.

I tillegg har Innovasjon Norge og Fylkesmannen midler til utvikling i landbruket og til bygdeutvikling. Innovasjon Norge har de bedriftsrettede midlene og Fylkesmannen det som handler om nettverk og organisasjoners tiltak. Det finnes også en rekke andre hjelpere i systemet, blant annet i kommunene og i næringshager og inkubatorer. Regionale forskningsfond er en kilde til midler for forskning og utvikling (FoU).

Verdiskaping og næringsutvikling i fjellområdene er en statlig satsning på næringsutvikling i fjellområdene som startet opp i 2013. Midlene skal nyttes til innsats på tvers av fylkene og skal bidra til nettverksbygging, økt kompetanse og innovasjon i fjellområdene. Oppland fylkeskommune har det operative ansvaret for forvaltningen av midlene. Siden 2013 har det blitt bevilget 10 mill. per år fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet til denne satsingen.

2.2.3 Villreinsentrene og andre som formidler kunnskap om villreinfjellet

Ulike utstillinger om villreinen og fjellet

Rundt omkring i de sør-norske villreinfjellene er det flere museer og sentra som presenterer villreinen og bruken av villreinfjellet. Disse er en ressurs i arbeidet med satsingen på villreinen i reiselivssammenheng, og må inkluderes i det videre arbeidet. Blant disse kan nevnes:

- *Hardangervidda natursenter* i Eidfjord har en omfattende utstilling om villreinen og bruken av fjellet.
- *Lesja bygdemuseum* har en permanent utstilling om villreinjakt.
- *Folldal gruver* presenterer blant annet Rondane nasjonalpark, villreinen og villreinfjellet.

Det er likevel grunn til å fremheve villreinsentrene som en særlig ressurs i forbindelse med satsingen på villreinen i reiselivssammenheng fordi de har bygget opp egen kompetanse på feltet. Denne må bli brukt som en ressurs i det videre arbeid med de lokale museene.

Villreinsentrene - en ressurs for satsingen på villrein og reiseliv

Stiftelsen Norsk Villreinsenter ble opprettet i september 2006 av daværende Direktoratet for naturforvaltning og har som hovedformål å fremme bevaring og bærekraftig forvaltning av villreinbestandene og villreinfjellene i Norge. Stiftelsen har to driftsenheter: Norsk Villreinsenter Sør på Skinnarbu i Tinn kommune, og Norsk Villreinsenter Nord på Hjerkin i Dovre kommune. Hvert av sentrene har sin definerte villreinregion som geografisk ansvarsområde (henholdsvis sør for og nord for Sognefjorden).

Norsk Villreinsenter har følgende visjon: "Villreinfjella – en europeisk arv, vårt felles ansvar". Villreinsenterets viktigste roller og oppgaver er nærmere beskrevet i en strategisk plan. Villreinsenteret skal være den institusjon i Norge som har ansvaret for å gjøre all relevant kunnskap om villreinen og dens leveområder tilgjengelig, til bruk nasjonalt og internasjonalt. Kunnskapen skal være *oppdatert*, av høyest mulige *kvalitet* og lettest mulig *tilgjengelig* for alle aktuelle brukere. Slik skal senteret være *det naturlige henvendelsespunktet* når det gjelder kunnskap om villreinen og villreinfjellene.

Villreinsenteret befinner seg mellom kunnskapsprodusentene og brukerne. Det skal ha en *tydelig brukerorientering*, og en viktig rolle er å få tilgjengelig kunnskap formidlet til brukerne. Det dreier seg om *formidling/informasjon* både om forskningsbasert kunnskap og tradisjonskunnskap. Viktige brukere er skoleverket, myndigheter, næringsliv/rettighetshavere og allmennheten. Villreinsenteret skal legge stor vekt på å bidra til *kompetanseheving* i kommuner, på fylkesnivå og hos rettighetshavere. De skal også *gi råd om hvordan kunnskap kan brukes og være en pådriver for at den blir brukt i praksis*, blant annet til å drive en arealforvaltning som sikrer villreinens leveområder og til å drive næringsutvikling på villreinens premisser.

Villreinsenteret skal være uavhengig og nøytralt i forhold til de interesser og samfunnssektorer som har ansvaret for å fatte beslutninger om forvaltning av villreinstammene og villreinfjella. Senteret skal være en møteplass og en arena der ulike synspunkter og meninger kan komme fram, samtidig som det skal bidra til å løfte villreinen "fra menighet til samfunn". Samarbeid og brobygging er viktige stikkord for senterets rolle, og det skal sørge for å ha forankring og legitimitet lokalt og regionalt.

Stiftelsen Norsk Villreinsenter ble i 2014 autorisert, i henhold til autorisasjonskrav fastsatt av Klima- og miljødepartementet. Innenfor temaet verdiskaping sier kravene at Norsk Villreinsenter skal bidra til verdiskaping i villreinområdene, på villreinens premisser, gjennom tilrettelegging, opplæring og samarbeid med reiselivsaktører gjennom:

- Tilrettelegging av fysisk infrastruktur i senteret og dets nærområder, herunder universell utforming der det er mulig.
- Veiledning for besøkende ved senteret.
- Deltakelse i relevante verdiskapingsprosjekter.

Norsk Villreinsenter Nord - Hjerkin

Villreinsenteret på Hjerkin er etablert i det tidligere administrasjonsbygget for Hjerkin skytefelt. Senteret har status som forvaltningsknutepunkt. I tillegg til Villreinsenterets to faste ansatte har følgende kontor ved Norsk Villreinsenter på Hjerkin:

Statens naturoppsyn; 2 naturveiledere og 1 naturoppsyn.

4 nasjonalparkforvaltere for hhv Dovrefjell Sunndalsfjella, Dovre og Rondane nasjonalparker.

Daglig leder ved Pilegrimssenter Dovrefjell.

Daglig leder ved stiftelsen i Nasjonalparker.

Villreinsentret på Hjerkin har gjestekontorplasser og fungerer som feltstasjon for forskere og studenter.

Siden 2009 har Norsk Villreinsenter på Hjerkin arbeidet etter en plan med trinnvis attraksjonsutvikling. Målet har hele tiden vært å «løfte villreinen fra menighet til samfunn». Første trinnet i denne planen har vært utvikling av tilrettelegging og informasjon ved Tverrfjellet, bedre kjent som *Viewpoint Snøhetta*, se Figur 4.

Viewpoint Snøhetta er etablert i ytterkanten av det som var Hjerkin skytefelt og i samme område som de nedlagte Tverrfjellet gruver. Her har villreinsenteret tilrettelagt for besøkende i randsonen til villreinområdet. Dette var ikke et etablert turområde og det var ingen merka stier i området. Reiselivsbedriftene i området hadde få tilbud til sine gjester utenom de lengre turene inn i nasjonalparkene. Viewpoint Snøhetta har tilført området noe helt nytt ved at det er et lavterskeltilbud i nærheten av eksisterende infrastruktur som E6 og jernbane. Alle reiselivsbedriftene i området benytter seg i større eller mindre grad av attraksjonen, enten ved at de anbefaler et besøk eller ved at de arrangerer egne turer dit. Viewpoint Snøhetta er også et

kanaliseringstiltak for å skåne villreinområdet lengre inn mot Snøheim og avlaste trafikk langs Snøheimveien. Altså et tiltak for å øke miljømessig verdiskaping.

Figur 4. Viewpoint Snøhetta.

Foto: diephotodesigner.de

Kombinasjonen av informasjon, arkitektur og landskap har dannet grunnlaget for opplevelser for de besøkende. Siden åpningen i 2011 har til sammen ca 75 000 personer besøkt Viewpoint Snøhetta i løpet av sesongen (juni-oktober).

Norsk Villreinsenter har et ønske om å analysere effekten av Viewpoint Snøhetta for det lokale og regionale reiselivet. De foreløpige anbefalingene er å vente slik at man får tilstrekkelig grunnlag for å gi en kvalifisert analyse av denne effekten.

Sommeren 2015 tar Norsk Villreinsenter Nord nok et trinn i utviklingsprosessen. Det er et aktivitetsområde ved villreinsenterets kontorlokaler som presenterer villreinen og fjellet som ressurs i en kulturhistorisk kontekst. Her er det laget rekonstruksjoner av ulike fangstinnretninger for villrein, fjellrev og rovfugl. På lik linje med Viewpoint Snøhetta, blir også dette et viktig bidrag til naturveiledningen ved villreinsenteret, både til skoleklasser og andre besøkende i området.

Det neste trinnet i attraksjonsutviklingen ved villreinsenteret på Hjerkinns omfatter en ombygging av kontorbygget. Når dette prosjektet er fullført vil attraksjonene på Hjerkinns utgjøre en helhet med kombinasjon av informasjon og tilrettelegging inne og ute. De besøkende vil finne

attraksjoner inntil eksisterende infrastruktur som E6 og jernbane, samtidig som det vil være et tilbud til de som ønsker å oppleve fjellet på litt nærmere hold på Viewpoint Snøhetta.

Norsk Villreinsenter Sør- Skinnarbu

Villreinsenteret på Skinnarbu (i Tinn kommune) er samlokalisert med Hardangervidda Nasjonalparksenter. Senteret har status som forvaltningsknutepunkt og har gjestekontorplasser og gode møtelokaliteter. I tillegg til villreinsenterets to faste ansatte og to prosjektmedarbeidere har følgende kontorplass i bygget:

Statens naturoppsyn; 2 naturveiledere og 2 naturoppsyn.

Verneområdeforvalter for Brattefjell-Vindeggen Landskapsvernområde

Daglig leder for Hardangervidda Nasjonalparksenter

Villreinutstillingen ved Hardangervidda Nasjonalparksenter ble realisert i 2013. Utstillingen er en interaktiv utstilling på 18 installasjoner i 6 ulike seksjoner, og er et samarbeidsprosjekt mellom nasjonalparksenteret og Stiftelsen Norsk Villreinsenter. Utstillingen er blitt godt mottatt, og hadde i 2014 7000 besøkende.

Utendørs tilrettelegging er også gjennomført, i form av «Oldemorstien». Prosjektet er et viktig samarbeid med Besøkssenter Hardangervidda Skinnarbu, næringsaktører og fritidsboende i området. Villreinsenteret har også satt opp ei steinbu med tilhørende servicebygg. Denne steinbua er et viktig utgangspunkt for naturveiledningen ved villreinsenteret, for de besøkende på Hardangervidda, og brukes også til arrangementer av Skinnarbu Høyfjellshotell.

Villreinsenter Sør har satset på å bidra til tilrettelegging av attraksjoner i hele virkeområdet sør for Sognefjorden. Dette arbeidet spenner fra hjelp til faglige manus og veiledningsopplegg, til utarbeiding av installasjoner. I prosjektet Vidda Vinn, under verdiskapingsprogrammet "Naturarven som verdiskaper", bidro villreinsenteret med veiledningsopplegget "Solsekken", knyttet til tilretteleggingen av en sti (Solstien) i randsonen til Hardangervidda Nasjonalpark, jf Figur 5.

Figur 5. Solstien ved Rjukan.

Foto: Trond Sætre Stegarud.

2.3 Smakebiter fra historien om villreinen og villreinfjellet

Vi presenterer her elementer av historien om villreinen og villreinfjellet. Historien om villreinen og villreinfjellet er en ressurs for reiselivet og den brede verdiskapingen. Den må suppleres med kunnskap om den lokale bruken av fjellet, tradisjonene og det unike. Gjennomgangen av det genetiske er basert på litteratur skrevet av Knut H. Røed. Beskrivelsen av fangstanlegg, særlig massefangstanleggene, og det historiske om fangsten er basert på Runar Hole sin mastergradsoppgave, se litteraturlista.

2.3.1 Hvem er villreinen?

Historien om villreinen rommer mange ulike historier og gjør at dette dyret kan stå som selve symbolet på det ville fjellet og de opplevelsene vi søker i naturen. Det er historier som gir en smak av det uberørte, av kultur og av identitet. Vi har en 10 000 år lang kulturhistorie knyttet til villreinen her i landet, og en enda lengre historie sammen i Europa. Men mest av alt er historien om villreinen en historie om mestring og om bevaring.

I dag er det bare i de sør-norske fjellområdene at vi har villrein og det er 30-35 000 dyr der fordelt på spredte enkeltbestander. Ingen andre hjortedyr har klart å tilpasse seg nordområdene på samme vis som villreinen. Reinens leveområder er dekket av snø og is i 7-8 av årets måneder og det er bare reinens unike tilpasning til disse karrige omgivelsene som gjør at et stort hjortedyr kan leve her. Grunnlaget for villreinens overlevelse ligger i reinsdyrenes evne til å fordøye lav og artens evne til å streife over store areal for å finne nok og riktig næring gjennom hele året. Gjennom en årssyklus utnytter reinen miljøvariasjonene i fjellet etter beste evne. I Norge har vi en tydelig øst – vest endring med betydelig større nedbørsmengder i vest. Topografi og nedbørsmengde gjør at villreinen finner de beste vinterbeitene i de østligste delene av fjellene. Leger vest er snøen dypere og disse landskapene byr på bedre sommerbeiter. I enkelte villreinbestander har dyrene fortsatt årstidsavhengige trekk mellom ulike sesongbeiter, sommeroppholdsområdet og kalvings- områder. Veger, bebyggelse og menneskelig aktivitet har medført en betydelig fragmentering av villreinens leveområder. Reinens arealbruk i dagens villreinfjell er et resultat av menneskelig påvirkning og vi ser bare restene av det som en gang var naturlige vandringer for reinsdyra.

I mange av fjellområdene er det lange rekker av fangstanlegg mellom det som i dag er adskilte villreinområder. Dette framstår som enkeltområder fordi det i moderne tid er kommet barrierer i form av veier, jernbaner, bebyggelse m.m. Det gjelder blant annet langs E6 over Dovrefjell, i området mellom Forollhogna og Knutshø og områdene omkring Hardangervidda. Til sammen viser disse fangstanleggene at det må ha vært omfattende trekk over lengre avstander, og sannsynligvis slik at den vandret mellom nedbørsrike og frodige områder med sommerbeiter og kalvingsplasser i vest og nedbørfattige områder med vinterbeiter i øst. Det antas for eksempel at villreinen vandret mellom sommerbeiter og kalvingsplasser i de vestlige Sunndalsfjellene og vinterbeitene i de østlige og mer nedbørfattige områdene i Gudbrandsdalen og Østerdalen. På Hardangervidda har en fremdeles de samme vandringene mellom øst og vest, men både E134 over Haukeli, Rv 7 over Hardangervidda og Bergensbanen er tydelige barrierer for reinens trekkmuligheter innen Langfjella regionen. Deler av Bergensbanen er nå lagt i tunell vest for Finse og reinsdyra bruker pånytt de gamle trekkvegene i dette området.

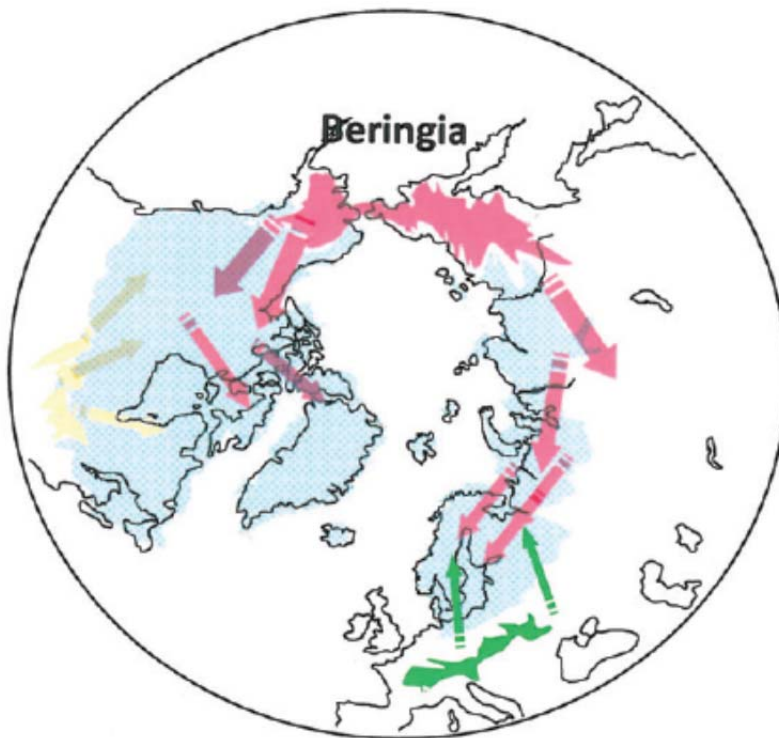
Villreinen forvaltes i dag i 23 mer eller mindre atskilte enheter. Dette er administrative enheter som bare delvis følger artens biologiske utbredelse. Gradvis utbygging av randområder og større aktivitet i tilknytning til villreinområdene har medført en gradvis oppdeling av reinsdyras leveområder. En direkte følge av dette er at tidligere sammenhengene bestander i stadig større grad opptrer som egne delbestander. De to europeiske villreinregionene har mange eksempler på dette. I Snøhetta er området delt i to av Aurautbyggingen og Aursjøen, i Rondane har ferdsel og utbygging medført at dette villreinområdet i praksis er delt i tre bestander. Tilsvarende er også Nordfjella og Setesdal Vesthei i Langfjella delt i to separate bestandsenheter. Det legges i dag et betydelig arbeid i å sikre villreinens leveområder og en har gjennom regionale planer for villreinfjella og de tilhørende handlingsprogrammene muligheter til å etablere større og mer sammenhengende leveområder for villrein.

2.3.2 Villreins innvandring og genetiske sammensetning

Under siste istid oppholdt villreinen seg i tre områder sør for iskanten

Under siste istid, som varte til for 10 -12 000 år siden, var reinen i verden hovedsakelig lokalisert til tre isfrie områder sør for iskanten i henholdsvis Nord-Amerika, i Sør- og Mellom-Europa og i Beringia. Beringia var et stort isfritt landområde i det nordvestlige Eurasia som inkluderte deler av Sibir og Alaska, med et tørt land mellom dem. Da isen begynte å trekke seg tilbake spredte reinen seg inn i de isfrie områdene, etter ruter som er antydnet i Figur 6.

Figur 6. Antatte koloniseringsveier av rein på slutten av siste istid fra Beringia og fra sør for iskanten i Eurasia og Nord-Amerika.

Kilde: Røed (2014).

I Europa var reinen under istida utbredt i Sør- og Mellom-Europa. Disse områdene var på den tida et steppe- og tundralandskap, som reinen delte med arter som moskus, urokse, villhest, mammut og ullhåra nesehorn. De store dyreartene som eksisterte da kalles ofte den europeiske megafaunaen. I dag er det bare rein og moskus som er igjen av denne megafaunaen.

På denne tida var villreinen en viktig del av kostholdet, og den ga grunnlag for klær, telt og redskaper. Villreinen var sågar den viktigste proteinkilden og de kjente grottemaleriene fra blant annet Dordogne-dalen i sør-vest Frankrike viser at reinen var en viktig del av kulturen. Disse maleriene er senere utviklet til en viktig del av det lokale reiselivet.

Mot slutten av istida, da klimaet ble varmere, trakk deler av reinstammen fra Beringia mot Nord-Europa. Etter hvert forsvant reinen også nordover i Europa og store bestander av rein ga

grunnlag for en rik kultur i Nord-Tyskland og i Danmark. Denne kulturen er kjent som Hamburgerkulturen.

Reinen kom også tidlig til Norge, og det er daterte funn fra Øygarden utenfor Bergen fra 12 000 f.Kr. Det er rein som kan ha vandret inn over Doggerland, det tidligere landområdet i Nordsjøen som nå ligger under vann, eller fra sør-øst via Skåne samt fra Finland/Russland. Etter hvert som klimaet ble varmere inntok reinen de norske fjellområdene, og mennesket fulgte etter.

Hvor stammer den norske villreinen fra?

Det er genetiske spor av reinen fra Beringia i alle underarter av rein i verden i dag, også i de ulike reinstammene i Norge. Likevel er det et genetisk hovedskille innen Eurasia mellom reinstammer i Skandinavia og Russland. Dette tyder på at reinen i Norge i dag er sterkt influert av den reinen som levde i Sør-Europa under siste istid.

I vikingtiden og langt inn i middelalderen (800-1300 e.kr) var det en omfattende fangst av villrein og det er avdekket massefangstanlegg på Hardangervidda, i Ottadalen og Rondane/Dovrefjell. Analyser av bein fra disse anleggene viser at villreinen der genetisk bestod av ulike kombinasjoner av to tidlige «genetiske linjer». De historiske genetiske forskjellene mellom reinen på Hardangervidda og i Rondane/Dovrefjell kan skyldes at den er over tid er blitt blandet på forskjellige måter utfra forskjellige subpopulasjoner som har vært isolert fra hverandre og som har hatt ulike innvandringsveier inn i det sørlige Skandinavia. Det er også mye som tyder på at den genetiske kombinasjonen hos reinen i Rondane/Dovrefjell var typisk for et større område som inkluderte Trollheimen og Forollhogna.

Påvirket menneskelig aktivitet i middelalderen den genetiske sammensetningen hos reinen i Rondane/Dovrefjell?

I fjellområdene i Sør-Norge var fangsten av rein allerede i romersk jernalder (0-400 e.Kr.) utviklet til massefangst. Dette er en fangstmetode som krever god kunnskap om reinen, god organisering og et apparat til distribusjon av kjøtt, skinn og bein. Det er funnet mange slike anlegg for massefangst i Nord-Gudbrandsdalen og de ser spesielt ut til å ha vært brukt i vikingtiden og middelalderen.

Sammenligninger av den genetiske sammensetningen av reinen i dag i Rondane/Dovrefjell med det som er funnet fra massefangstperioden viser at reinen i dette området har beholdt den opprinnelige profilen fra 1000 år tilbake. Villreinen der er altså siste rest av den reinen som opprinnelig innvandret til Norge. På den annen side har denne reinen også «mistet» en del gener slik at den kan sies å ha blitt «særere og særere». Mye tyder på at dette tapet av gener skjedde fordi det ble svært få villrein, og at det skjedde på 1100-1200 tallet. Dette var en periode med svært omfattende massefangst av villrein i Ottadalen og Dovre/Rondaneområdet. Altså kan denne fangsten ha ført til at det ble få villrein og at de så mistet en del av sine gener. Det kan imidlertid også ha vært andre grunner, f.eks. at et varmere klima i vikingtiden ga villreinen mindre leveområder.

Villrein og tamrein, på Hardangervidda

Genene hos reinen på Hardangervidda er også betydelig endret siden vikingetid/middelalder. Dette skyldes at reinen der har fått et stort innslag av gener som er typiske for tamrein, hvilket trolig skjedde fra slutten av 1700-tallet og utover. Det stemmer med det en historisk vet om når tamreindriften startet på Hardangervidda. Tamreinen der ser ut til å stamme fra rein som ble ført dit fra Rørosområdet. Oppigjennom årene har antall tamrein på Hardangervidda variert, men tamreindriften opphørte stort sett i årene etter andre verdenskrig. Hol tamreinlag var det siste og det ble lagt ned i 1982.

Når det gjelder tamreinen så viser analyser fra Finnmark at genetisk dukker denne først opp på 1500-1600-tallet. Hvor tamreinen har sin opprinnelse er likevel ukjent, men mye tyder på at tamreinen i Norge er utviklet på bakgrunn av stede egne stammer i Skandinavia. Den har altså ikke innvandret østfra som tamrein, slik en lenge trodde.

2.3.3 Noen glimt fra utnyttelsen av villreinen

Villreinen og andre utmarksprodukter var en viktig ressurs og handelsvare i romertida

Villreinen ble tidlig jaktet og fanget i Norge som en kilde til kjøtt, men også fordi skinnen, geviret og beina var viktige som kilde for mat, klær, ly, redskaper. Det kan ha vært til eget bruk eller som utgangspunkt for bytting av produkter. Jakten og fangsten av villrein har fortsatt med ulike metoder og under ulike rammebetingelser helt fram til våre dager. Landsloven av 1274 sine reguleringer av bygging og drift av fangstgraver er ett eksempel på dette.

Mye tyder på at villreinen tidlig fikk en betydning utover det å tjene som kilde til eget kjøtt og skinn. I Grimsdalen i nordre del av Rondane har en funnet et system på 60 fangstgraver som var i bruk allerede i *ynge bronsealder* (1100-500 f.Kr.) og *før-romersk jernalder* (500 f.Kr. - 0). Dette systemet var så stort at det ifølge forskerne må ha gitt en overskuddsproduksjon slik at en hadde varer som kunne brukes som grunnlag for bytting med andre.

Etter hvert ble det utviklet anlegg for massefangst av villrein. Når dette startet er usikkert, men mye tyder på at den foregikk i en lang periode fra romersk jernalder til langt inn i middelalderen. Altså fra Kristi fødsel til 1300 e.kr. Det er også forskere som antyder at en omfattende fangst av villrein, i form av massefangst, strekker seg mye lenger bakover i tid, kanskje til bronsealderen og steinalderen.

Funn både på Hardangervidda (Sumtangen) og i Nord-Gudbrandsdalen tyder på at romersk jernalder (0-400 e.Kr.) var en aktiv periode med fangst av villrein, bl.a. via massefangstanlegg. På denne tida var det romerske riket på sitt mektigste og det eksisterte således et stort marked sør i Europa. Dette ga grunnlag for handel med nordlige områder og fremvekst av mektige handelsmenn og småkonger også langt mot nord. En rekke studier viser en svært omfattende

bruk av utmarka i denne perioden, både i forbindelse med produksjon av jern i jernvinner og fangst av elg og villrein. Det var produkter som en solgte sørover i Europa.

Figur 7. Fangstgrav med ledegjerder.

Fra Formokampen i Rondane med Otta i bakgrunnen.
Foto: Runar Hole.

I vikingtiden og middelalderen blir kontroll med villreinfangst trolig viktig for kongen

Den andre store epoken for massefangst var vikingetiden (800-1050 e.Kr.) og middelalderen (1050-1300 e.Kr.). I disse periodene var det befolkningsvekst og det ble utviklet byer og handelssteder. Det førte til etterspørsel etter skinn, horn og tørka kjøtt, hvilket igjen ledet til en omfattende utnytting av utmarksressursene. Det gjelder f.eks. på Hardangervidda og i Nord-Gudbrandsdalen. I første del av denne store perioden var det trolig småkonger og storbønder som hadde herredømme over massefangsten. Etter hvert vokser imidlertid kongemakten fram i Norge. Kongen trengte inntekter, blant annet til å holde en hird. Inntektene fikk han blant annet fra handel. Kongen skaffet seg derfor større rettigheter til bruken av fjellområdene, sannsynligvis for å ha herredømme over blant annet villreinfangsten og salget av villreinprodukter. Undersøkelser av massefangstanleggene på Hardangervidda tyder på at de i stor grad var knyttet til handel og handelsmenn i Bergen, men også fremveksten av kongemakten.

I Nord-Gudbrandsdalen er det to massefangstanlegg som peker seg ut fra denne perioden. De ligger begge relativt nær kongsgården Tofte på Dovre og de tyder på en svært omfattende fangst. Anleggene har ifølge arkeologen Runar Hole en mer avansert form enn tidligere anlegg; de består

av store innhegninger der mye rein kunne kontrolleres over lengre tid samtidig med at en slaktet mer etter behov enn tidligere. Det ga en mer økonomisk rasjonell utnytting av ressursen.

Handelen basert på villrein på 1200-tallet omfattet kjøtt, skinn og gevir. På slutten av 1200-tallet blir det imidlertid slutt på massefangsten av villrein. Mange har spurt seg om hvorfor dette skjedde. Arkeologen Egil Mikkelsen er blant de som har gått inn på dette og han antar at den norske pelshandelen på 1200 tallet blir utkonkurrert av Hansa-dominert handel med Novgorod. Det kan ha bidratt til mindre fangst. Massefangsten kan imidlertid også ha ført til en så stor tilbakegang i villreinbestanden at det i seg selv bidro til at fangsten opphørte på slutten av 1200-tallet. Da ble ressursen ifølge Mikkelsen igjen en ressurs som først og fremst hadde lokal betydning, slik den antas å ha vært før 900-tallet.

2.3.4 Framveksten av forvaltningen av villreinen

Den første skriftlige dokumentasjon av regulert villreinjakt er fra Øvre Rendalen i 1726. Da møttes representanter fra «alle østerdalsbygdene» og undertegnet en kontrakt som regulerte jakten av villrein, bl.a. fordi jakten ble ansett som negativ for dyrene. De ble enige om at den som jaktet på rein i tiden 10. desember til 15. mai skulle betale syv riksdalere til Kongen per dyr. Videre ble det innført straff for de som ikke tilpasset seg dette, herunder at de som ikke kunne betale for straffen skulle arbeide 2 år på nærmeste jernverk.

For landet som helhet var likevel villreinjakta så sent som på starten av 1800-tallet ganske uregulert. Sammen med manglende kvotebegrensninger førte det til en betydelig overbeskatning av villreinstammene. «Fredningsloven» i 1845 signaliserte imidlertid starten på oppbyggingen av en struktur som danner rammen for dagens forvaltning. Utover på andre halvdel av 1800-tallet kom det flere lover og kongelige resolusjoner som regulerte jakt og fangst av villrein.

I 1889 ble det innført rapportering av felte villrein. Statistisk Sentralbyrå sin jaktstatistikk for villrein starter det året. På grunn av overbeskatning av villreinen, bl.a. som følge av nye og effektive geværer, ble villreinen fredet mot jakt i hele landet i 1902 – 1906. I de kommende tiårene var det varierende fredninger mot jakt i ulike fjellområder, f.eks. var reinen i Hedmarks-kommunene fredet på 1920-tallet og i Rondane på 1930-tallet.

Det var først ved kongelig resolusjon av 27.6. 1930 at adgangen til villreinjakt på statens grunn ble regulert ved at jegeren måtte ha en særskilt tillatelse (lisens) fra Landbruksdepartementet. I etterkrigstiden var det fortsatt Landbruksdepartementet som ga tillatelse til jakt i statsallmenningene, og de krevde at antall skutte dyr ble rapportert. Tillatelsen til villreinjakt var imidlertid i liten grad basert på faktisk kunnskap om antall villrein i de enkelte fjellområdene og hvordan villreinen var fordelt innen disse områdene. Det førte bl.a. til skjevhet i forholdet mellom antall villrein som faktisk fantes i de enkelte områdene og antall fellingstillatelser (lisenser) som ble gitt. Antallet villrein økte derfor betydelig i enkelte områder.

Det kunne likevel være ulike oppfatninger om antallet villrein. En strid om dette mellom fjellstyrene i Snøhetta-området og Landbruksdepartementet på 1950-tallet førte til at de lokale fjellstyrene organiserte seg i et «villreinutvalg». Dette var det første i Norge, og målet var å få en felles forvaltning av området og større tyngde i forhold til departementet.

Villreinutvalg

Villreinutvalget er en *privat sammenslutning* av de som eier eller disponerer arealer innen et villreinområde. Det kan være private grunneiere, grunneierlag, bygdeallmenninger, statsallmenninger m.v. og de kalles i slike sammenhenger for rettighetshavere. Utvalgets hovedoppgaver kan deles i følgende hovedbolker:

- Organisere rettighetshaverne og jaktutøvelsen.
- Gjennomføre den praktiske bestandsforvaltningen av villreinen. Det omfatter tellinger og registreringer, utarbeiding av mål for bestandsutviklingen, lage en plan for å oppnå målsettingene, utarbeide forslag til årlige fellingskvoter og organisere jaktoppsyn.
- Fungere som kontaktorgan mellom rettighetshaverne og myndighetene.
- Arbeide med forvaltning og bevaring av villreinens leveområder.

Villreinutvalget for Snøhetta dannet mønster for lignende utvalg i andre områder. De var kimen til den lokale villreinforvaltningen i Norge, og den store påvirkningen lokale har på utnyttningen av bestanden i sitt fjellområde. Dette lokale engasjementet har vært en grunnleggende bærebjelke i forvaltningen av villreinen fram til i dag. Sentrale aktører der er villreinutvalgene og villreinnemndene. Det var også det lokale engasjementet, og bekymringen for arealene og villreinen, som førte til opprettelsen av Rondane nasjonalpark i 1962.

Villreinnemnd

Villreinnemnda er en *offentlig nemnd* hvor medlemmer og varamedlemmer er oppnevnt av Miljødirektoratet. Hvert villreinområde er underlagt en villreinnemnd. Oppnevningen foretas etter forslag fra hver kommune som har villreinareal, og nemnda må oppfylle krav til offentlige nemnder. Villreinnemndas oppgaver er fastlagt i Forskrift om forvaltning av hjortevilt.

Villreinnemndenes oppgaver består blant annet i godkjenning av vald, godkjenning av hvilke areal som skal gi grunnlag for fellingstillatelse (tellende areal), godkjenne bestandsplaner og fastsette årlige fellingskvoter for villrein. Nemnda skal delta i arealforvaltningen i fylker og kommuner med sikte på bevaring og bærekraftig forvaltning av villreinens leveområder. Alle kommuner skal oversende plan- og arealspørsmål som kan berøre villreinen og dens leveområder til villreinnemnda som høringsinstans i slike saker. Villreinnemnda er både villreinens myndighetsutøver og villreinens «talerør».

Opprettelsen av Rondane nasjonalpark

Hensynet til villreinen var viktig da fjelloppsynsmann Normann Heitkøtter på midten av 1950-tallet tok initiativ til opprettelse av en nasjonalpark i Rondane. Det skyldtes blant annet bekymringer for økende ferdsel, flere mindre inngrep som var startet og planer om større inngrep. Heitkøtter og andre i de berørte fjellstyrene ledet verneprosessen fram til 1960, og villreinen var da helt sentralt for vernearbeidet.

I 1960 var det blitt opprettet stillinger som naturverninspektører i Norge og naturverninspektøren for Sør-Norge tok da over ledelsen av vernearbeidet. Villreinen ble etter dette knapt nevnt og den er ikke nevnt i det hele tatt i begrunnelsen for kongelig resolusjon i 1962. En mulig forklaring er at nasjonale begrunnelser ble ansett som viktigere enn de lokale. På slutten av 1980-tallet kom imidlertid villreinen igjen på dagsorden og hensynet til dens leveområder er nå en sentral del av formålet med nasjonalparken. Det forhindrer ikke at det er store konflikter mellom villrein og ferdsel i viktige deler av nasjonalparken.

3 VERDISKAPING OG VEKST I REISELIVET BASERT PÅ VILLREINEN OG FJELLET

3.1 Trender i reiselivet

Markedet for verdiskaping i reiselivet påvirkes av de generelle trendene i samfunnet (megatrendene), både i Norge og utlandet. Det er mange ledd før disse trendene kan utnyttes til verdiskaping, og ulike aktører presenterer ulike trender¹. Likevel er det grunn til å være klar over at noen av disse megatrendene kan være særlig aktuelle i forhold til vårt tema. En slik trend som vil omfatte Norge og mange nærliggende markeder er eldrebølgen, altså at andelen over 60 år vil øke. En kan tenke seg at det gir økt grunnlag for tilbud som ligger nær vei, som er godt tilrettelagt og hvor kunnskapselementet er sentralt.

En annen trend innen reiselivet er at mange vil oppleve naturen gjennom aktivitet, altså at den aktive ferien får større betydning. Det kan føre til økt behov for naturveiledning og guiding, hvor opplevelser av villrein fjellet og kulturminner er en type produkter.

Globalisering og vekst i turismen gjør at det vil komme flere store, gjerne internasjonale, aktører. Småskala reiseliv blir da en mottrend, og kan særlig utvikle konkurransefortrinn knyttet til Slow travel², autentisitet, læring og personlig vertskapsfunksjon. Økt urbanisering kan føre til økt interesse for urørt natur, samtidig som mindre egenkunnskap fører til etterspørsel etter guiding og veiledning.

Opplevelsesbasert verdiskaping blir en viktigere og viktigere innfallsvinkel til bærekraftig reiseliv. Det er store forskjeller på det tradisjonelle reiselivet og det nye, opplevelsesbaserte reiselivet. Tradisjonelt har reiseliv i stor grad handlet om å konkurrere på å levere transport, overnatting og bespisning med en høyest mulig servicegrad balansert mot pris, og gjerne med volum som en viktig lønnsomhetsfaktor. Det nye reiselivet handler primært om å flytte mennesker følelsesmessig gjennom kunnskap og/eller sterke opplevelser. Dette bygger på opplevelsesøkonomiske prinsipper som i stor grad handler om å videreforedle de ressursene, de

¹ Konsulentselskapet PwC er blant de som har sett på dette. De nevner følgende megatrender; demografiske endringer, rebalansering av økonomisk makt, akselererende urbanisering, klimaendringer og knapphet på ressurser, og teknologiske gjennombrudd. <http://www.pwc.no/no/utfordringer/megatrender.jhtml> (nedlastet 31.05.2015).

² Turisme der ett av hovedelementene er å bli en del av vertskapssamfunnet og å komme på innsiden av kulturen.

produktene og de tjenestene man allerede leverer, slik at verdiskapingen øker. Det handler også om å mestre en del mekanismer som er i spill i opplevelsessamfunnet. Ikke minst dreier det seg om å prioritere målgrupper og produkter/tjenester/opplevelser, for eksempel å jobbe med nisjeturisme framfor tradisjonell volumturisme.

Endringene gir også et stort potensial for utvikling av ulike nisjeprodukter; for eksempel fuglekikking i Varanger som er omtalt nedenfor. På verdensbasis er Wild Life Watching en viktig og økende turisme. Markedets etterspørsel etter «guilt free»-opplevelser gjør at hensynet til dyret, bærekraft for lokalsamfunnet og kunnskap blir stadig viktigere innen denne nisjen.

Satsing på det internasjonale fuglekikker- og fuglefotografmarkedet gjennom prosjektene «Varangerhalvøya» og «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», var en del av Miljødirektoratets program «Naturarven som verdiskaper». I prosjektene ble det kartlagt, tilrettelagt, og markedsført tilbud og ikke minst gjennomført en omfattende kompetanseheving av bedriftene, som nå besøkes av 8 000 fuglekikkere pr. år. Etterspørselen fra fuglekikkere gir utvikling også hos tradisjonelle reiselivsaktører. Ett eksempel er Vadsø Fjordhotell som posisjonerer seg som Birders Basecamp overfor fuglekikkere, jf. Figur 8. Dette er et produkt som er basert på jobbing med sosial og kulturell verdiskaping i forkant.

Figur 8. Vadsø Fjordhotell – Birders Basecamp for fuglekikkere.

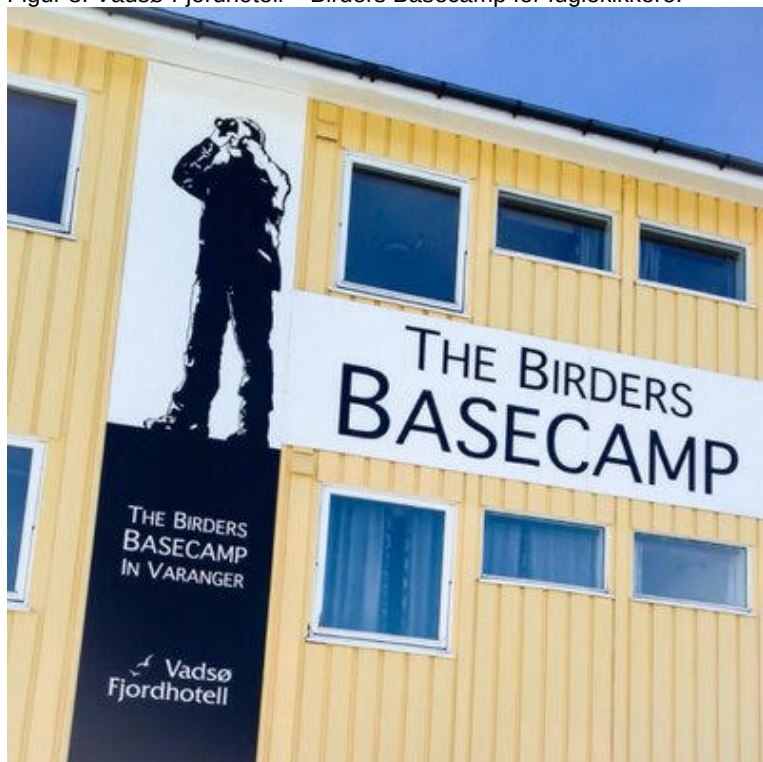

Foto: Vadsø Fjordhotell.

Dette kan oppsummeres til at flere trender peker i retning av at det er et økende marked for ulike typer reiselivsprodukter der villreinen og villrein fjellet er en del av produktet, eller at trender gir grunnlag for å utvikle dette.

3.2 Den unike opplevelsen og den lokale historien

Kjerneproduktene innen reiseliv (transport, overnatting, restaurant) er de samme mange steder, hvilket kan gjøre det vanskelig for distrikter og regioner å skille seg ut fra liknende steder. Disse kjerneproduktene kan imidlertid videreutvikles ved å integrere den lokale kulturen for å skape unike opplevelser, som en del av «sence of place». «Sence of place» blir ofte beskrevet som et sted der identiteten står sterkt blant lokalbefolkningen og besøkende, og som oppleves som autentisk og som møter de besøkendes ønske om å komme på innsiden av vertssamfunnet. «Sence of place» kan bestå av den lokale historien, egenskaper ved stedet som skaper tilhørighet, legender, menneskene samt «sjelen» og «ånden» av stedet.

For å utvikle en «sence of place» trenger destinasjoner og regioner unike tilbud. For lokalbefolkningen kan dette være med å styrke attraktiviteten og stoltheten av egen region. Begge er viktige for regionens fremtidige utvikling, og det illustrerer sammenhengen mellom ulike typer verdiskaping.

Som eksempel kan nevnes at den lokale maten og historien bak den har blitt viktigere for at destinasjoner skal skille seg ut. Besøkende ønsker i større grad å vite hvor maten kommer fra og historien bak den, for å oppleve en bit av den lokale kulturen. Dette kommer blant annet fram i Turistundersøkelsen 2014. De besøkende vil oppleve noe som er autentisk, utenom det vanlige, og de er villige til å betale mer for dette. Unik og autentisk kultur og historie er ikke noe som kan lett kopieres av andre. Det er imidlertid flere faktorer som må til for at produktene skal bli til minneverdige opplevelser, som kundene er villige til å bruke penger på.

«Historiefortellingen» blir sett på som viktig i denne sammenheng, altså hvordan denne kan bidra til den ekstraordinære opplevelsen som kundene blir oppslukt av. Historien om villreinen, fjellet og høstingen er et unikt produkt, med betydelige lokale variasjoner. Det gir en mulighet til å utvikle minneverdige opplevelser fra fjellbygdene og et konsept som omfatter livet i dem.

3.3 Verdiskaping i forbindelse med villreinen og villreinfjellet

Innovasjon Norges Turistundersøkelse fra 2014 viser at de aktive turistene (de som ønsker å gjøre en eller flere aktiviteter i løpet av Norgesbesøket) utgjør over 6,9 millioner overnattinger totalt (både norske og utenlandske turister). Disse genererer et forbruk på ca. 8.6 milliarder kroner. Av de aktive utenlandske turistene ønsker 34 % å oppleve nasjonalparkene. Naturen og det autentiske Norge, med lokal mat, kultur og historie blir viktigere og viktigere i opplevelsen av Norge.

Mimir (2011) viste at det er et stort internasjonalt marked for såkalt "wildlife watching". For gjestene er det i økende grad et fokus på at tilbudet skjer innenfor bærekraftige rammer. Mange steder brukes turismen nettopp for å øke interessene for å beskytte dyret og mantraet er "Wildlife pays, wildlife stays". Selv om det ikke er mulig eller hensiktsmessig å drive ordinær "wildlife

watching” på villrein, er historien så unik at den bør formidles. Historien og kunnskapen må altså betraktes som *ressurser for utvikling*.

Gjennom utvikling av opplevelser og attraksjoner kan villreinen gi fjellområdene i Sør-Norge en ny dimensjon, på samme måte som isbjørnen gjør for naturen på Svalbard eller fjellgeita ved markedsføringen av Graubünden i Sveits.

For å kunne utnytte villreinen og villreinfjellet som en ressurs for utvikling og bred verdiskaping er det nødvendig å tenke hele verdikjeden fra markedsføringen, f.eks. i utlandet, til den lokale utnyttelsen. Det blir dermed viktig at en tenker helhetlig både i forhold til kundenes behov og i forhold til målene om bred verdiskaping.

Reinens historie og betydning er spesiell, samt aktuell i forhold til temaer som miljø og bærekraft. Attraksjoner og opplevelser basert på villrein kan derfor ta et utall former. De strekker seg fra store offentlige investeringer som på Viewpoint Snøhetta og villreinutstillingen på Skinnarbu, via guiding og formidling i villreinfjell til måltids-opplevelser (gjerne med formidling) og produksjon av suvenirer med mer. Opplevelsesutvikling kan dermed på en ny måte bidra til tradisjonen om å bruke «hele dyret».

I den forbindelse er det viktig å være klar over at det allerede i dag er en betydelig verdiskaping basert på villreinen. Det er en bred verdiskaping der villreinen og høstingen er en del av bl.a. den kulturelle og økonomiske verdiskapingen. Denne verdiskapingen inkluderer forskjellige aspekter som høsting av villreinkjøtt til eget forbruk og salg av jaktkort. Det siste er en god inntektskilde for mange rettighetshavere, noen ganger kombinert med jaktpakker. Sannsynligvis er det et potensial for å øke den lokale økonomiske verdiskapingen knyttet til jakt ytterligere gjennom å lage konsepter med flere tilleggssytelser, som koblinger til mat og historie.

Studier av Skjåk Almenning viser for eksempel at de i årene 2005-2009 hadde inntekter mellom 1 600 000 kr og 1 950 000 kr årlig fra salg av «villreinprodukter», særlig jaktkort. Det er naturlig nok sammenheng mellom antall tildelte kort og inntektene. Omsetningen hos enkeltaktører varierer imidlertid sannsynligvis mye. Tall fra en stor privateid eiendom på Hardangervidda viser for eksempel at de har årlige bruttoinntekter på vel kr. 150 000 knyttet til salg av villreinkort, fraktoppdrag og losji til jegere i fjellet. Dette utgjør 10 % av gårdens totale omsetning. Annen utleie, blant annet i forbindelse med fiske, kommer i tillegg til dette. Områdets kvaliteter, med villrein, utgjør mye av grunnen til at det også er attraktivt å fiske der. I tillegg er gården selvforsynt med kjøtt (villrein og elg) til eget konsum.

Utvikling av attraksjoner og opplevelser i et reiselivsperspektiv kan skje i både privat og offentlig regi. Tiltak i offentlig regi omfatter eksempelvis markedsføring i Norge og utlandet. De inkluderer også utvikling av regionale planer som gjør en økt innsats på reiseliv mulig, tilrettelegging via opprettelse av Norsk Villreinsenter og konkret tilrettelegging. Viewpoint Snøhetta og utstillingen på Skinnarbu er eksempler på det siste.

Det bedriftsøkonomiske potensialet (den økonomiske verdiskapingen) knyttet til villrein kan være knyttet til at aktører som jobber innen reiseliv og opplevelser i og rundt villrein fjellet får en "ny" opplevelse eller attraksjon i sin portefølje. Det kan skje på forskjellige måter, og i ulike kombinasjoner, f.eks. ved at:

- Villreinen, historien og forvaltningen blir et element som formidles ved turer i fjellet.
- Kulturminner og historien om bruken bidrar til en opplevelse i forbindelse med besøk i områder som er lett tilgjengelige og tilrettelagte for mange reisende.
- Reinkjøtt serveres i reiselivsbedrifter samtidig med at historien om reinen fortelles, selv om det er tamrein som ligger på tallerkenen.
- Det utvikles matprodukter basert på villreinen.
- Det utvikles håndverksprodukter basert på villreinen.

Villreinen som attraksjon kan altså gi et bidrag til næringsutviklingen i distriktene, men vil ikke kunne bli en "hjørnesteinsnæring". Verdiskapning rundt villrein i reiselivs- og opplevelsessammenheng forutsetter brede samarbeidsflater der reiseliv og opplevelsesnæring, landbruk, mataktører, kultur og andre samarbeider om posisjonering og utvikling av attraktive tilbud. Det er altså nødvendig med utviklingsprosesser som kombinerer lokale muligheter og ressurser med et markedsperspektiv.

4 VEKST I REISELIVET BASERT PÅ VILLREINEN OG FJELLET I FORHOLD TIL BRED VERDISKAPING

De ulike elementene innen den brede verdiskapingen henger sammen, hvilket er utgangspunktet for denne utredningen. For å få et bedre vurderingsgrunnlag med hensyn til hvordan en satsing på reiseliv påvirker denne verdiskapingen gjennomfører vi en vurdering av reiseliv i forhold til hver enkelt av dem, selv om de altså henger sammen.

4.1.1 Reiseliv i forhold til miljømessig verdiskaping

Reiseliv i forhold til villreinen

En del av vårt mandat er å vurdere om og hvordan vekst i reiselivet kan skje samtidig med at det skjer en miljømessig verdiskaping. I utgangspunktet innebærer dette et bredt fokus på blant annet natur. Vi har avgrenset vurderingene til mulige effekter på villrein samt de fysiske villreinrelaterte kulturminnene. Kulturminnene har også en «kulturell» side som omfatter fangstkultur, jakttradisjon mv.

Menneskelig ferdsel har hatt, og har, negativ påvirkning på villreinen og dens arealbruk, bl.a. ved at forstyrrelser bidrar til at beiteområder og trekkveier brukes mindre og går ut av bruk. Det gir bl.a. redusert tilgang til ulike typer beiter. Reiseliv, i form av blant annet ferdsel ut fra hytter og ferdsel langs stier og løyper er sentrale kilder til forstyrrelser. På dette punktet kan det altså være et dilemma mellom stimulans til reiselivet og effekt på villreinen.

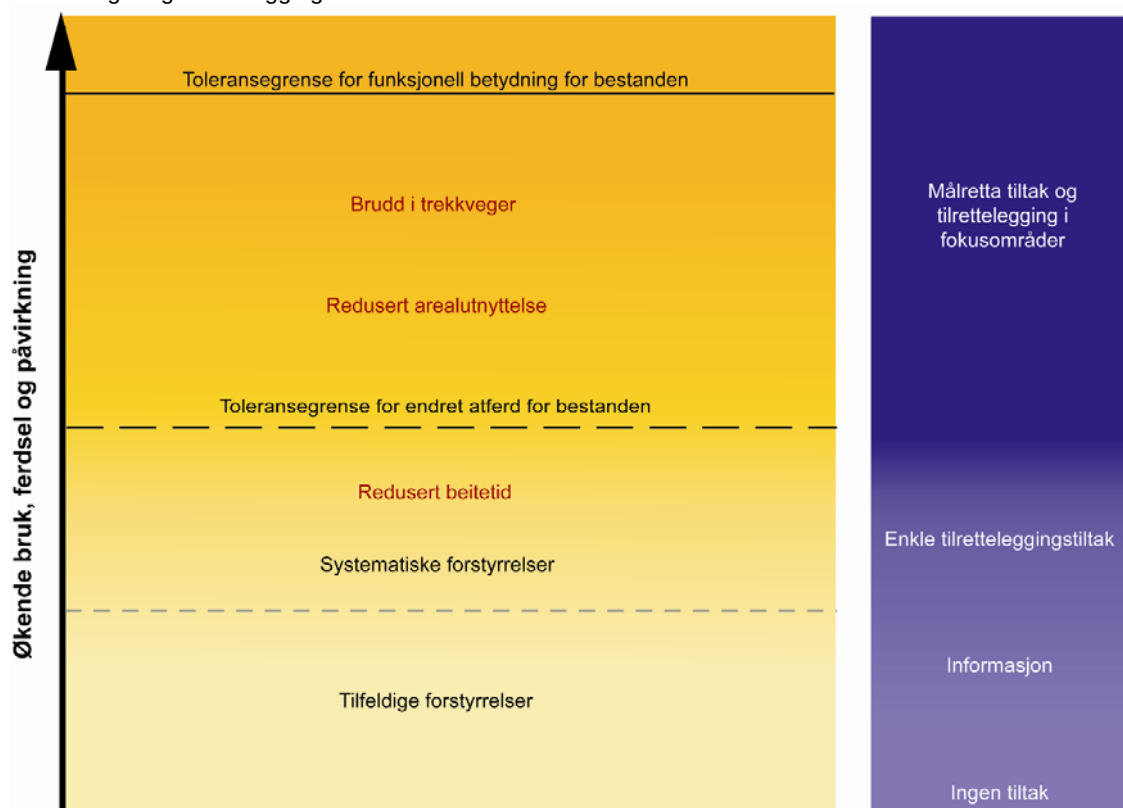
Det er derfor generelt grunn til å anta at ferdsel i forbindelse med reiselivet vil gi mindre miljømessig verdiskaping i forhold til villreinen fordi det gir økte forstyrrelser. Spørsmålet blir da om, og eventuelt hvordan, en kan hindre ytterligere negative effekter på villreinen samtidig med at det legges til rette for en verdiskaping baserte på villreinen og villreinfjellet. Dette er noe en må løse gjennom den ordinære plan- og byggesaksbehandlingen og ved de krav til f.eks. miljøhensyn som er vanlig ved igangsetting av ulike typer tiltak. I verneområder vil forvaltningsplaner og besøksstrategier bli viktige for å håndtere dette.

Det har i de seinere årene vært gjort et grundig arbeid med kartlegging av villreinens arealbruk i de ti nasjonale villreinområdene, og det legges opp til at dette arbeidet videreføres også for de øvrige og mindre områdene. Dette representerer et kunnskapsgrunnlag for å kunne differensiere friluftaktiviteter mellom ulike deler av villreinens leveområde til ulike årstider. Det gir også et grunnlag for å identifisere problemstillinger og geografiske områder som kan anses å

representere mer og mindre alvorlig påvirkning på villreinens funksjonelle bruk av sitt leveområde.

Den største innsatsen med avbøtende tiltak bør prioriteres til områder og problemstillinger som representerer viktige påvirkninger, og hvor det også er mulig å oppnå forbedringer gjennom for eksempel fjerning av vandringshindringer eller ulike tilretteleggingstiltak. Olav Strand med flere har i sine rapporter illustrert sammenhengen mellom påvirkningsgrad og aktuelle tiltak i en prinsippskisse, Figur 9. Forfatterne anbefaler at områder i den øvre del av skalaen betegnes som fokusområder som gis en spesiell forvaltningsmessig vurdering og prioritering for gjennomføring av tiltak og evaluering av effekten av tiltakene.

Figur 9. Prinsippskisse over sammenhengen mellom påvirkning av villreinen, effekter av det og ulike typer forvaltnings- og tilretteleggingstiltak.

Kilde: Strand mfl. (2010).

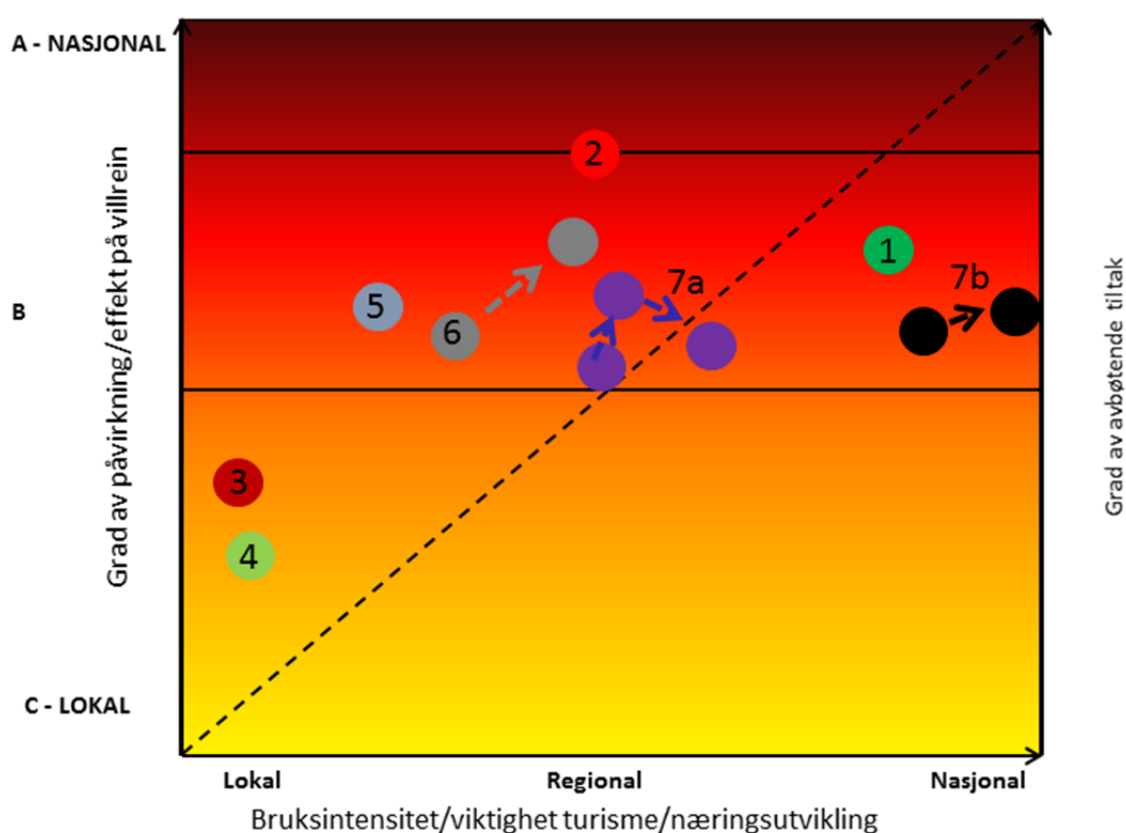
Strand mfl. (2010) skiller mellom tilfeldige forstyrrelser, som er plassert lavest på skalaen for biologisk betydning, og systematiske forstyrrelser. Nyanseringen her, og terskelverdiene for effekter, vil være avhengig av en rekke faktorer. Økt regularitet eller forutsigbarhet i forstyrrelsene vil endre responsene hos villreinen fra det som er kortvarig og naturlig fluktadferd, til effekter som vurderes som mer betydningsfulle.

Strand mfl. (2010) har derfor skilt mellom viktigheten av slike adferdseffekter og regionale effekter, som medfører at villreinen helt eller delvis unngår å bruke viktige beiteområder. Dersom slike forstyrrelser blir omfattende nok, eller at det er fysiske arealinngrep eller tekniske

installasjoner som også fungerer som barrierer, så blir det effekter som kan dele bestander eller medføre at viktige funksjonsområder går helt ut av bruk. De har derfor satt slike effekter høyest på skalaen for biologisk viktighet. En kan tenke seg en tilsvarende variasjon når det gjelder tiltak for å motvirke forstyrrelser.

Figur 10 viser hvordan dette kan anvendes på et villreinområde, her Nordfjella. Her er alle fokusområdene plassert inn i den samme matrisa. Vurderingene når det gjelder konsekvens for villreinen er gjort i forhold til ferdsel og den påvirkningen som folk i landskapet har på villreinen.

Figur 10. Nordfjella og alle fokusområdene der som eksempel på bruken av prinsippskissa over sammenhengen mellom påvirkning av villreinen, effekter av det og ulike typer forvaltnings- og tilretteleggingstiltak.

Figuren viser alle fokusområdene i Nordfjella. 1= Rallarvegen, 2=Geitryggen, 3=Gravdalsområdet, 4=Viddalsdammen, 5=Kongshelleren, 6=Kvammadalen og området vest for Fv 243 m/u utbygging, 7a=Bremmen rundt Hallingskarvet m/tre alternativer og 7b=området øst for Fanitullvegen m/u utvidelse av Hemsedal skisenter. Kilde: Gundersen m.fl. (2013).

Mange observasjoner i felt viser at svært mye av ferdselen i forbindelse med friluftsliv og reiseliv følger merka og tilrettelagte stier og løyper. Dette bekreftes av undersøkelser som viser at 80 – 90 % av turgåerne følger merka stier og løyper. Dette representerer en god mulighet for å styre og kanalisere ferdselen bort fra sårbare områder for villreinen. Samtidig er det vist at stor ferdselsintensitet på sti- og løypenettet kan skape barrierer for villreinens trekk og vandringer

mellom ulike beiteområder. En kan likevel tenke seg følgende typer tiltak i forhold til ulike brukergrupper:

- *Flerdagersturer*, typisk hytte til hytte-turer langs et merka løypenett.
Tiltak: Informasjon, dialog med turistforeninger, omlegging av løyper, flytting av turisthytter, stenging av turisthytter i sårbare perioder.
- *Dagsturer fra hytteområder, reiselivsbedrifter, utfartsparkering, fjellveger og liknende*.
Tiltak: Informasjon, kommunale sti- og løypeplaner, merking og preparering av stier/løyper som leder bort fra sårbare områder, endret plassering av P-plasser, stopp- og parkeringsforbud langs fjellveger, stenging av veger med bom.
- *Jakt- og fisketurer, herunder hvordan villreinjakta utøves*.
Tiltak: Informasjon, jaktfrie soner og stopp- og parkeringsforbud langs deler av fjellveger under villreinjakta, stenging av veger med bom, nattefredning under villreinjakta mv.
- «Nye» og økende friluftaktiviteter som kiting, terrengsykling, hundekjøring, rideturer, naturfotografering m.v.
Tiltak: Informasjon og dialog med brukerne, stopp- og parkeringsforbud langs fjellveger, merking og tilrettelegging som leder bort fra sårbare områder, ferdselsregulering i spesielle tilfeller hvor det er behov og hjemmel for det. Det er behov for å være i forkant av nye friluftaktiviteter så de ikke utøves på en slik måte at de går på bekostning av villreinen. Det er behov for mer FoU som en del av «føre-var» i forhold til denne problematikken. Det vil blant annet gjelde i forhold til terrengsykling, hvor det skjer en satsing i forhold til reiseliv.

Generelt kan også guiding og naturveiledning bidra til å styre ferdsel, samtidig som det bidrar til direkte økonomisk verdiskaping. Det er også klart at reiselivet selv har et ansvar for å sette grenser i forhold til at egen aktivitet utøves slik at denne ikke kommer i konflikt med villreininteressene. Dette er en del av «føre-var» prinsippet. Et miljøvennlig reiseliv vil også stå sterkere i forhold til den miljøbevisste forbruker.

Det har også vært en del tiltak, bla. i Rondane i forbindelse med Trolløypa, der en bevisst har laget et sti- og løypenett som ikke går i konfliktfylte områder. Der har en sågar laget nye stier og løyper for å trekke ferdsel bort fra visse områder som reinen bruker. Flytting av ei turisthytte med tilhørende løypenett i Rondane Sør fra sentralt i fjellområdet til utkanten av området førte til at villreinen relativt raskt gjenopptok sin tidligere bruk av det sentrale beiteområdet. Tiltakene kan dermed sies å øke den miljømessige verdiskapingen i forhold til villreinen.

I denne forbindelse er det grunn til å arbeide videre etter de anbefalinger som blant annet kom fram i sluttrapporten til prosjektet Horisont Snøhetta. Et sentralt punkt der var at forvaltningen burde skje på bakgrunn av faktisk *kunnskap* om effekter av ulike tiltak og aktiviteter, og ikke om disse skjedde på bakgrunn av aktiviteter som var ladet med positive begreper. Ett eksempel er at begrepet «tradisjonelt friluftsliv» indikerer at f.eks. «vanlige ski- og fotturer» er mindre

forstyrrende enn «nyere aktiviteter». Lite tyder på at det er tilfelle, f.eks. så kan fotturer langs merke stier ha barriereeffekter. En konklusjon i Horisont Snøhetta er at det bør legges opp til en likebehandling av ulike typer aktører. Altså at beslutninger tas på bakgrunn av kunnskap om hvordan ulike typer tiltak og ferdsel kan påvirke villreinen, og ikke «hvem» som er friluftsutøveren eller som starter tiltaket.

Det er viktig å få etablert gode arenaer for dialog, prioritering og gjennomføring av avbøtende tiltak der det er behov for det. I mange av villreinområdene kan dette knyttes opp mot handlingsprogrammet for den regionale planen, som skal rulleres årlig, og der fylkeskommunene har et definert ansvar. I områder som er vernet etter naturmangfoldloven vil verneområdestyret og deres arbeid med forvaltningsplaner og besøksstrategier være en naturlig arena. For øvrig vil kommunenes arealplaner, herunder planer for fritidsbebyggelse og sti- og løypeplaner, stå helt sentralt. Fjellstyrene og private grunneiere er også viktige aktører.

I reiselivssammenheng har det vært foreslått guiding for å se på villrein. Sammenlignet med andre «guidebare arter», som elg og moskus, er dette utfordrende som et reiselivstiltak fordi villreinen lett kan bli forstyrret, men også fordi det kan være vanskelig å forutse hvor den er. Altså er det et ustabilt og lite forutsigbart reiselivsprodukt. På den annen side gjennomføres det, f.eks. fra Venabu fjellhotell i Ringeby, guida turer i Rondane, men da er det fjellet og opplevelsen som helhet som «selges». Likevel er villrein eller spor av villrein påpekt som en ekstra bonus i forbindelse med disse turene.

Arbeidsgruppa ser at guiding inn i visse deler av fjellområdet, for å oppleve villrein fjellet eller kulturminner der, kan være en mulighet i forhold til reiselivet. Avklaring av dette, herunder om det er ønskelig og under hvilke forutsetninger det kan skje, må vurderes i de enkelte besøksstrategier. En kan også tenke seg at i tilfeller dette tillates eller ikke, så vektlegges de miljømessige sidene ved formidlingen utad. Dette kan gi økt troverdighet og attraksjonskraft i reiselivsmarkedene. Følgeforskning i forhold til ulike typer effekter, både i forhold til reiseliv, og villrein, kan være en del av videreutviklingen av besøksstrategiene.

Reiseliv i forhold til villreinrelaterte kulturminner

Villreinrelaterte kulturminner i form av fangstgraver (enkeltgraver og massefangstgraver) med ledøgjerder, bågastøer, tilhørende anlegg og tufter er interessante i forhold til reiselivet. Spørsmålet er hvordan dette kan utvikles til reiselivsprodukter. Disse kulturminnene er viktige fordi de faktisk viser hvor, og dels hvordan villreinfangsten foregikk. Dermed er de interessante som det fysiske utgangspunktet for å formidle historien og kulturen om bruken av fjellet, men også at bruken har endret seg over tid.

Mange av de villreinrelaterte fangstanleggene ligger lett tilgjengelig i allerede mye brukte turområder. Ett eksempel er langs E6 over Dovrefjell eller Formokampen i Sel kommune. Slike anlegg kan ofte nås av mange ulike brukergrupper, herunder personer som ikke kan gå lange strekninger. De er et godt utgangspunkt for kultur- og kunnskapsturisme.

Det er grunn til å anta at en satsing på villreinrelaterte kulturminner i forhold til reiselivet kan føre til en økt miljømessig verdiskaping. Grunnen er at en da i større grad vil etterspørre kunnskap om disse kulturminnene. Det kan føre til at flere oppdages, at de tas mer vare på og at det blir større interesse for det landskapet og den historien de er en del av. En kan også tenke seg at aktiv tilrettelegging for bruk av en del kulturminner utenfor sårbare områder vil redusere ferdsel inn i mer sårbare områder.

Det finnes flere eksempler på at den historiske bruken av utmarka gjøres om til et reiselivsprodukt, og som en kan lære av i forhold til satsingen på villrein. Ett eksempel er Kittilbu utmarksmuseum. De bygger mye av sin formidling på en del av den samme historia som er aktuell i forhold til villreinen, nemlig hvordan utmarksprodukter, her elg og jern, ble brukt historisk og var en del av den store handelen med slike produkter.

Ved Norsk Villreinsenter Nord på Hjerkin har en aktivt bygget videre på disse kulturminnene i forhold til villrein ved at det er bygget en fangstkulturpark. Denne ligger nær senteret og viser fangstgraver for villrein samt hvordan en fanget andre dyr og fugler. Parken er tilrettelagt for bevegelseshemmede og det gis informasjon om de ulike typene fangst, både skriftlig og via guider.

Formokampen

Formokampen (1428 moh) er den høyeste toppen i den sørvestre del av Rondane nasjonalpark. Toppen rager markert i landskapet og den er et svært populært turmål fra Høvringen og Putten-området. Det er mange merke stier og skiløyper der, og området er lite konfliktylt i forhold til villrein.

I 2012 ble det gjennomført et prosjekt som skulle gi økt kunnskap om området for å få til vekst i reiselivet. På en befaring fant arkeologen Runar Hole et tidligere ukjent massefangstsanlegg for villrein på toppen av Formokampen.

Dette førte til stor interesse fra mange aktører og en felles innsats som blant annet førte til at reiselivet fikk satt opp en lenge etterlengtet siktskive og kikkert der. Det er utarbeidet en brosjyre om fangstanlegget og villreinen, og det er startet guiding dit. iNasjonalparker har laget en norsk og en engelsk video om anlegget og historien, se <https://www.youtube.com/watch?v=gCHEz3UHjc8>. Det er planer om informasjonstavler og andre tiltak. Anlegget er omtalt på lommekjent.no. Prosjektet som utløste dette ble finansiert via Norges Forskningsråd sitt program om «kompetansemegling» og via Naturarven som verdiskaper. Det utløste sponsormidler fra ulike aktører og svært mye frivillig innsats.

4.1.2 Reiseliv i forhold til kulturell verdiskaping

Vi skal vurdere om og hvordan vekst i reiselivet kan skje samtidig med at det skjer en kulturell verdiskaping. I mange fjellområder og fjellbygder er reinjakt en viktig del av den kultur og tradisjon som har utviklet seg gjennom årtiene. Dette er en del av en bredere forråds kultur der høstingen av fjellets ressurser var sentralt. Kulturen omkring villreinjakt og bruk av fjellet er også et grunnlag for det lokale engasjementet som har ledet fram til dagens forvaltning av villreinen og fjellområdene. Dette er en levende kultur i mange bygder, men den forutsetter en kontinuerlig høsting av ressursene for å bli holdt ved like.

Fortsatt lokal interesse for å høste, og kanskje utvikle høstingen på nye måter, er derfor viktig for å opprettholde høstingskulturen. Dette vil ha sammenheng med den overordna politikken innen bl.a. landbruket og mulighet til å bruke ressursene, kanskje på nye måter. Denne levende kulturen er også rammen for, og dels innholdet, i det som en ønsker å selge via reiselivet, enten det er til hytteturister eller andre. Fra andre sammenhenger ser en at tilbud som etterspørres av andre, også ofte blir mer attraktive for lokalbefolkningen. Økt reiselivsmessig verdiskaping rundt villreinen kan dermed bidra til å øke den kulturelle verdiskapingen i lokalsamfunnet.

De ulike måtene å kommersialisere på kan virke positivt eller negativt i forhold til de kulturelle aspekter: Her er det grunn til å se på de ulike sidene knyttet til en økt reiselivssatsing basert på selve villreinjakta og det som *ikke* er villreinjaktbasert. I forhold til det siste er det grunn til å anta at salg av opplevelser, enten de er knyttet til bare opphold og vandring eller også f.eks. matkultur, vil støtte opp under bevisstheten om de kulturelle verdiene.

Dersom en ser dette i forhold til de mer knapphetsorienterte godene, særlig jakt, så kan en økt kommersialisering komme i konflikt med forutsetninger for lokale tradisjoner dersom lokale prises ut. Det kan for eksempel skje ved at priser på villreinjakt bli så høye at lokale ikke kan konkurrere om jaktkort eller vald.

Fra et mer prinsipielt ståsted kan det reises spørsmål ved hva som skjer dersom stadig mer av det som har vært frie eller lavt prisede goder blir en vare eller en mye dyrere vare. Dette kalles kommodifisering, altså at noe som ikke har vært en vare omgjøres til en vare som selges på et marked. En variant av dette, som det finnes eksempler på, er når kommersielle aktører tilrettelegger for egen aktivitet på felles grunn, og så vil gjøre dette eksklusivt. Dels for å selge det, men også dels fordi det da er interessant å gjøre en innsats når en kan ha kommersielt utbytte av dette. Spørsmålet har dukket opp i forbindelse med økt tilrettelegging for reiseliv i Njardarheim i Setesdal-Ryfylke villreinområde. Der ser en at de som legger til rette også ønsker en viss eksklusiv rett til det tilrettelagte – men det kan stride mot almene interesser og andre lokale forhold. På den annen side så kan private sin interesse være det som bidrar til at f.eks. kulturminner vedlikeholdes eller restaureres.

Dette er en utfordring i forhold til verdiskaping, og hvordan en løser det vil dels avhenge av grunneierforhold: På statsallmenning er det øvre prisgrenser for jakt og det er en favorisering av lokale fordi de har rettigheter etter fjelloven. Dette er viktig å opprettholde, dels fordi det er kompensatoriske goder: Mens en i sentrale deler av landet har lett tilgang til mange og varierte kulturelle gode, så er tilgangen til jakt og fangst viktig for mange i fjellbygdene. Andre tiltak som billige eller gratis jaktkort, og opplæring, gjennomføres for å opprettholde den lokale interessen for jakt, hvilket også er en forutsetning for engasjement i forvaltning av ressursene.

Figur 11. Skoleelever får kunnskap om villrein og høgfjellsøkologi.

Foto: SNO.

I forhold til reiselivet er det altså en vurdering av hvilke ressurser som utnyttes. Generelt er det grunn til å anta at økt reiselivsaktivitet vil være positivt, herunder den som er baserte på høstingskulturen. Det forutsetter likevel en politikk som støtter fortsatt bosetting og kompensatoriske tiltak der ressurser kan bli priset ut eller av andre grunner blir vanskelig tilgjengelige fordi de blir kommodifiserte.

4.1.3 Reiseliv i forhold til sosial verdiskaping

En del av mandatet er å vurdere om og hvordan vekst i reiselivet kan skje samtidig med at det skjer en sosial verdiskaping. Sosial verdiskaping er et svært omfattende tema, og en satsing på reiseliv kan påvirke dette på mange måter. Vi avgrenser gjennomgangen her til noen tema.

Mye av ressursutnyttelsen i fjellområdene er grunnlagt på formelle rettigheter f.eks. via fjelloven når det gjelder statsallmenninger. Enkeltgrunneiere, sameier, bygdeallmenninger mv. står friere, men også deres ressursutnyttelse er påvirket av f.eks. nasjonale lover og regler. På den annen side kan ikke all ressursutnyttelse være basert på lover og regler. I mange tilfeller vil uformelle regler, tradisjonell kunnskap og tillit være et viktig element i bruken av fjellområdene. Dette ligger til grunn for utvikling av samarbeid og samhandling, dugnader, felleskap og nettverk.

En økt satsing på reiseliv kan utfordre dette, f.eks. ved arealbruk hvor noen selger hyttetomter, mens andre grunneiere sine arealer blir friområder uten at de får en tilsvarende økonomisk utnyttelse. Lignende aspekter kan tenkes i andre saker i fjellområdene; noen klarer å selge et

produkt, mens andre forblir «råvareleverandører». Det kan for eksempel skje ved at utøvelse av aktivitet skjer på deres grunn som følge av allemannsretten uten at grunneier får kompensasjon. Lignende forhold kan gjøre seg gjeldende i forholdet mellom grupper av kommersielle utøvere. Det er de faktiske effekter av tiltak som må være avgjørende, ikke hvem som står bak tiltaket, jf. de anbefalinger som allerede er nevnt på bakgrunn av Horisont Snøhetta.

For å opprettholde de sosiale relasjonene, som kan bli utfordret ved økt satsing på reiseliv, er det viktig at slike spørsmål adresseres tidlig og at en utvikler metoder for å sikre forutsigbarhet og likebehandling. Vi har tidligere påpekt at f.eks. langsiktig økt økonomisk verdiskaping bygger på de andre typene verdiskaping. Dersom en regionalt ønsker å gå videre i form av etablering av f.eks. regionalparker, MAB-områder eller UNESCO-områder så vil det blant annet kreve omfattende sosiale prosesser.

4.1.4 Reiseliv i forhold til økonomisk verdiskaping

Ønsker om økonomisk verdiskaping basert på reiselivet er en del av bakgrunnen for vårt mandat. Studier av næringslivet i mange norske fjellkommuner viser at utnyttelse av naturressursene er blant de få mulighetene en har til økonomisk verdiskaping i disse bygdene. Dette blir desto viktigere ettersom det viser seg at fjellbygdene generelt sakker akterut i forhold til resten av landet mht bosetting og sysselsetting.

Økonomisk verdiskaping kan ikke planlegges av det offentlige. Utvikling av kommersielle aktiviteter avhenger av at noen ønsker å gripe mulighetene og klarer å utnytte disse i et marked. Det kan medføre ny økonomisk aktivitet, eller ved at en klarer å opprettholde allerede pågående aktivitet. Videreutvikling i form av innovasjoner og markedstilpasning er en del av dette. Selv om kommersiell aktivitet ikke kan «vedtas», så kan det legges til rette for det via f.eks. styringen av arealbruken i bygdene og i utmarka, og ved at det tas i bruk ulike former for støtteordninger. Vi konsentrerer oss her om den reiselivsorienterte delen av økonomisk verdiskaping basert på villreinen og villrein fjellet.

Salg av jaktkort/jaktpakker – muligheter og problemer

Det meste av verdiskapingen basert på villreinen i dag er knyttet til salg av jaktkort. På statens grunn er det begrensninger i pris og innenbygdsboende får kjøpe jaktkort til en lavere pris og har oftest lettere tilgang på kort. Det begrenser den økonomiske verdiskapingen der, og inntektene til fjellstyret. En mulighet til større økonomisk verdiskaping kan da være at villreinkort i større grad selges til en markedspris, altså at maksimalverdier oppheves eller at pristaket heves. Vi har allerede diskutert hvilke konsekvenser en markedsorientering av disse jaktkortene kan få for lokale innenbygdsboende jegere.

Private grunneiere, særlig de som driver kommersielt salg av kort, står friere med hensyn til prising av sine jaktkort. En utredning fra Norges Skogeierforbund fra 2010 har antatt at

potensialet for villreinjakt i 2020 er på 34 millioner, opp fra den antatte verdien på 25 millioner i 2010. I tillegg er det antatt et potensiale for tilleggstenester.

Figur 12. Dragøylegeret på Hardangervidda.

Bua er fra 1700-tallet og har vært brukt av fegjetere og reingjetere. Etter en oppussing i 1982 har den huset betalende reinjegere hver høst.

Foto: Kit Hedegart Flaata

En mulighet til å øke verdiskapingen er knyttet til utvikling av jaktpakker. Det vil si at det tilbys ekstra tjenester i tillegg til salg av selve jaktkortet. Dette er et marked som krever høy kompetanse og kvalitet på tjenestene, men som kan gi god lønnsomhet. Det kan derfor videreutvikles, men det forutsetter tilgang på attraktive jaktkort som utgangspunkt for å bygge en jaktpakke og at grunneier får mulighet til å utvikle den aktuelle infrastrukturen. I de tilfeller dette berører nasjonalparker bør det være et moment som vurderes i forbindelse med forvaltningsplan og besøksstrategi.

Reinkjøtt – villreinkjøtt; er den største verdiskapingen knyttet til historien?

Innovasjon Norges Turistundersøkelse viser at det er stor interesse for å oppleve den norske maten og de lokale spesialitetene. Kjøtt fra villrein kan være et slikt produkt, men det omsettes i dag knapt kjøtt fra villrein. Likevel er det eksempler, f.eks. villreinkjøtt som private annonserer for salg om høsten. Breheimen naturprodukt er en kommersiell aktør som selger spekepølse av villrein basert på egen jakt og villrein i Ottadalen.

Et generelt sterkt fokus på mat fra småskala produsenter, økologisk mat og mat med en spesiell historie burde gi økte markedsmessig muligheter for salg av villreinkjøtt og produkter basert på det. Det er vanskelig å si hva som kan fremme et økt salg ettersom de største hindrene er regelverket mht mat hygiene og liten tilgang fordi jegere vil beholde kjøttet selve. På den annen side er det grunn til å anta at flere vil selge villreinkjøttet sitt dersom det ble en høyere pris på

slik kjøtt enn kjøtt fra tamrein. Ettersom kjøtt fra tamrein og villrein smaker likt må en eventuell merverdi knyttet til salg av villreinkjøtt i større grad baseres på historien om reinen og utnyttelsen av den. Det er imidlertid lite trolig at dette kan få noe omfang.

Da er det større sjanse for at en kan bruke kjøtt fra tamrein, og heller fortelle historien om tam- og villrein i forbindelse med måltidene. Det er da også dette som foretrekkes av mange reiselivsbedrifter. En viktig grunn er at det er lett å få tak i tamreinkjøtt som tilfredsstiller krav mht mattrygghet. En videre satsing på reinkjøtt må derfor trolig settes inn i en reiselivssammenheng der de aktuelle deler av historien om arten og bruken av den i større grad trekkes fram: Den som spiser reinkjøtt spiser en av de sentrale artene innen den gamle europeiske megafaunaen.

Opplevelse av fjell og villrein

Denne muligheten til økonomisk verdiskaping er lite utviklet. Det er flere sider ved dette. Vi har berørt spørsmålet om å selge guida opplevelser av villrein, men det er usikkerhet både mht hva en kan garantere av opplevelse og forstyrrelsesaspektet.

Det som imidlertid peker seg ut er opplevelser knyttet til kulturminner. Det vil si at en bruker kulturminner som en innfallsport til å formidle historien om villreinen og bruken av fjellområdene, herunder den bredere høstingskulturen. Dette kan skje både ved at den er knyttet til opprinnelige kulturminner, som fangstgraver, og ved at det bygges fangstminneparker slik som på Hjerkinna ved Villreinsenter Nord.

Det avgjørende er *hvordan* dette kan bidra til økonomisk verdiskaping: Er det tilstrekkelig at et område blir mer interessant og at tilreisende overnatter en ekstra natt på en fjellstue? Noe verdiskaping kan hentes ut på denne måten, mens en i andre tilfeller kan øke den økonomiske verdiskapingen ved nye tiltak og aktiviteter. Her vil det være åpent for kreativ personer som ser ulike muligheter for aktivitet basert på mat, og andre deler av kultur og tradisjoner i fjellbygdene.

I den forbindelse må en se på hele bygda som et mulighetsrom, ikke bare fjellet og fjellområdene. Det vil si at en ser på hvilke kundegrupper som kan eller bør nås hvor og med hvilke produkter. Noen kan kanskje nås langs gjennomfartsåre, andre på overnattingssteder i bygdesenteret. For andre er en tur til lett tilgjengelige (eller sterkt tilrettelagte kulturminner) på utfartssteder det som er ønskelig eller mulig. Atter andre er mer interessert i en guida, eller selvguida, vandring i fjellet. Hvilke muligheter ligger det i forhold til de som eier hytte eller ligger på hotell, hva med de som vandrer fra hytte til hytte? Her er det trolig mange og ulike muligheter til økonomisk verdiskaping.

Dette betyr at det er et utall av ulike aktører som *kan* være med på å øke den økonomiske verdiskapingen knyttet til villreinen. Hvis man lykkes med for eksempel å posisjonere villreinen som et dyr som levde samtidig med mammuten og som fortsatt lever i sør-norske fjell, kan det øke disse fjellområdenes attraksjonskraft. Det kan gi økonomisk verdiskaping for andre aktører i regionen.

5 STRATEGI FOR EN BRED VERDISKAPING OG GJENNOMFØRING AV DENNE

5.1 Overordna strategi – landsbasis

Villreinen og villreinfjellet - en viktig del av historien om Norge

Arbeidsgruppas mandat er blant annet å legge fram et forslag til en strategi for bred verdiskaping for europeiske villreinregioner, med mål om å skape vekst i reiselivet innenfor bærekraftige rammer.

Figur 13. To tøffe karer.

Foto: Olav Strand

Den europeiske fjellreinen har sin hovedutbredelse i Norge. Her har den vært kontinuerlig siden siste istid og den har over tid blitt utnyttet og forvaltet på ulike måter, men slik at den i dag finnes i livskraftige bestander i de sør-norske fjellområdene. Villreinens plass i europeisk historie, den nyere forvaltningen og dens betydning for fjellbygdene medfører at en her har en unik karakterart for de norske fjellområdene. *Villreinen kan derfor utvikles til en av de viktige historiene om Norge og det kan skje samtidig med at den brede verdiskapingen ivaretas.*

Utviklingen innen reiselivet bygger opp under denne muligheten. En grunn er at det opplevelsesbaserte reiselivet og søken etter de unike fortellingene øker i betydning og etterspørsel. En annen grunn er at vi ser muligheter for at dette kan skje på en måte som ivaretar den brede verdiskapingen. En reiselivsutvikling som skjer på disse premissene vil i seg selv være en god markedsføring av Norge.

Likevel skal en være klar over at det er konflikter mellom ulike mål og at konfliktene kan øke ved en sterkere satsing på villreinen og villreinfjellet i forbindelse med reiseliv. Dette kan bare løses ved involvering, samarbeid, konkret uttesting og tilbakemeldinger i forhold til de ulike sider av denne utviklingen.

Den konkrete attraksjons- og opplevelsesutviklingen kan ta et utall av former. På den ene siden er det de investeringene i infrastruktur som er gjort for eksempel på Viewpoint Snøhetta og villreirutstillingen på Skinnarbu. Viewpoint Snøhetta viser at det er mulig å kombinere bygging av en attraksjon og formidle kunnskap om villreinen og høgfjellsøkosystemet. På den andre siden er det den økonomiske verdiskapingen som kommersielle aktører kan få til, men hvor det så langt knapt er skjedd noe. Denne verdiskapingen kan ta ulike former og gjennomføres i ulike kombinasjoner, og f.eks. knyttet til opplevelser med ulike grad av fysisk tilrettelegging, matopplevelser, produksjon av tradisjonshåndverk og selvfølgelig ulike typer jaktopplevelser.

For å få til reell bred verdiskapning er det nødvendig å engasjere et bredt utvalg av lokale aktører i utviklingsarbeidet og med ulike rammebetingelser. Slik vil en fange opp ulikheter og muligheter mht lokale ressurser, og innenfor de rammene som bl.a. plan- og bygningsloven, vernebestemmelser og besøksstrategier samt lokal samhandling representerer. Resultatet vil bli ulike løsninger som på sikt kan bidra til den brede verdiskapingen. Det er viktig at det kommersielle aspektet blir ivaretatt, det vil si at private aktører som ser potensial for verdiskaping mobiliseres og blir aktive i arbeidet.

Villreinfjellet - en del av markedsføringen av Norge

Verdikjeden ved satsingen på villreinen inkluderer mange ledd, fra markedsføringen av Norge i utlandet til den faktiske aktivitet i fjellbygdene. Villreinen, historien om bruken og opplevelsene knyttet til dette, hører naturlig hjemme ved markedsføringen av historien om Norge. I dag skjer markedsføringen av Norge, de norske fjellområdene og det naturbaserte reiselivet via satsingen «Powered by Nature» i regi av Innovasjon Norge. Markedsføringen og produktutviklingen må ses i forhold til arbeidet som Innovasjon Norge utfører for å utvikle bærekraftige reisemål.

Villreinfjellet bør derfor inkluderes som en del av dette, men det bør knyttes til mer konkrete tema og de konkrete produkter en faktisk kan oppleve i de sør-norske fjellbygdene. Kommunikasjonen utad bør knyttes til blant annet de tema som vi har berørt i forbindelse med «villreinfjellet»; maten og måltidsopplevelsene, opplevelsen av fjellet og reinen, kunnskapen om historien - både om arten og historiene om bruken av den, forvaltningen, jakt og kultur i

fjellbygdene m.v. Visit Norway bør være en viktig kanal for dette, men selvsagt også markedsføring via bedriftene selve, regionale destinasjoner, landsdelsselskap mfl.

Kunnskapsoppbygging

For å sikre en systematisk vurdering, og overførbar læring, bør de prosjektene (se kapittel 5.3.) som gjennomføres kobles til et forsknings- og utviklingsarbeid. Dette FoU-arbeidet bør fange opp alle de ulike sidene av den brede verdiskapingen. Det bør etableres en nasjonal arena for erfaringsutveksling og felles kunnskapsoppbygging.

Det er også et klart behov for mer kunnskap om villreinen og villreinfeltet, både som en del av den generelle oppbyggingen av kunnskap i nasjonen og som et viktig element i det som skal formidles innen reiselivet. Fortsatt forskning på den genetiske siden er en viktig del av dette og en forutsetning for den «fortellingen» som skal selges. En annen del er den historiske og nåtidige bruken av villreinen, og betydningen i en lokal, regional og nasjonal kontekst. Her er det også mulig å utvikle andre FoU-relaterte tema.

5.2 Opprettelse av to europeiske villreinregioner

5.2.1 Hovedtrekk i den regionale satsingen

To store regioner

Vi foreslår at det opprettes to europeiske villreinregioner i tråd med de intensjoner og avgrensinger som er gjort i kapittel 2.1.3. Disse regionene er ikke nye administrative enheter, men gir via sitt navn signal om at villreinen er en unik ressurs i europeisk sammenheng og at Norge ivaretar sine internasjonale forpliktelser.

Satsingen på de to europeiske villreinregionene medfører at disse områdene, som i dag har livskraftige villreinstammer, blir prioriterte mht midler i den videre satsing på villrein og reiseliv. Via de to avdelingene av Norsk Villreinsenter er det også lokalisert regionale ressursentra for den videre satsingen i nord og sør.

Etableringen av de to regionene må ses i forhold til hvilken funksjon de skal ha. Ved kommunikasjonen med markedet i forbindelse med reiseliv er det mest aktuelt å fokusere på det som kan oppleves av turister og på hvilke måter, f.eks. via turer, via maten og ved utstillinger.

Europeiske villreinregioner er på den ene siden et begrep som tas i bruk for å signalisere at vi via villreinen og den levende bruken av fjellet forvalter en sentral del av den europeiske historien og kulturen. Det bør også tas i bruk for å henlede fokuset på større regionovergripende samarbeid og perspektiver i ulike deler av fjell-Norge, altså utover de enkelte nasjonale villreinområdene. Videre vil de avgrense de områdene som kan få spesiell støtte til utvikling av den brede

verdiskapingen ved satsing på villreinen og villreinfjellet i reiselivssammenheng. Slik vil etableringen av europeiske villreinregioner skje både ved at det tas i bruk som et *begrep* og som et mer *praktisk arbeidsredskap*.

UNESCO områder, MAB-områder eller regionale parker for hele eller deler av regionene?

Arbeidsgruppa har hatt mye fokus på spørsmålet om eventuelle overordna grep for hver av de to regionene. I søken etter mulige organiseringsmåter har gruppa gått grundigere inn i tre mulige tilnærminger; nominasjon som Verdensarvområde (UNESCO sitt Verdensarvprogram), opprettelse av UNESCO Biosfæreområde (under MaB programmet) eller etablering av en eller flere regionalparker. Av disse tiltakene er det arbeidet med «Villreinfangsten som verdensarv» som har kommet lengst. Dette arbeidet omfatter fjellområdene i fire fylker omkring Dovrefjellplataet.

Slike etableringer kan gi positive ringvirkninger for næringslivet og kan bidra til regional utvikling i bygder med tilknytning til villreinområdene. En etablering av en eller flere av de nevnte typene områder vil trolig fremme og forsterke det en ønsker å oppnå ved å satse på reiseliv i forhold til en bred verdiskaping. Prosessene fram mot målet er imidlertid lang i alle tre alternativene. De må baseres på lokale og regionale ønsker om en etablering og omfattende prosesser.

Vi anbefaler at en regionalt fortsetter, og forsterker dette arbeidet, gjerne med utgangspunkt i de samarbeidsinstanser som etableres i forbindelse med de regionale planene. Det er imidlertid ikke mulig å komme med mer konkrete anbefalinger om type organisering, eller hvilke deler av regionene dette skal omfatte.

5.3 Prosjekter

Det er få eksempler på at villreinen og villreinfjellet er brukt i reiselivssammenheng, på tross av at det er et spennende materiale som kan gi gode opplevelser. Arbeidsgruppa anbefaler derfor at det settes i gang prosjekter som på ulike måter fører til en bred verdiskaping basert på denne ressursen. Målet må være at det startes prosjekter, små eller store, rundt omkring i de to villreinregionene, slik at det blir en lokal verdiskaping.

Prosjektene må primært forankres hos private næringsaktører og engasjere disse, men kan også omhandle utvikling av infrastruktur som på sikt kan øke den økonomiske verdiskapingen. Det er viktig at prosjektene til sammen reflekterer ulike muligheter for verdiskaping knyttet til reiselivet og at det er et langsiktig perspektiv på satsingen.

Muligheten til å søke prosjekter skal være åpen, men avgrenset til kommuner innen en av de to europeiske villreinregionene og bruk av eksisterende villreinfjell. Ved søknader skal de enkelte prosjekter sannsynliggjøre hvordan de vil føre til en bred verdiskaping lokalt eller regionalt innen de fire typene verdiskaping. Søknadene må ha en klar lokal eller regional forankring. Det

må utvikles et sett med kriterier for vurdering av de enkelte søknader. Kriteriene skal inkludere alle deler av den brede verdiskapingen. Samla sett bør prosjektene eksempelvis reflektere følgende tema:

- Ulike markeder/segmenter.
- Ulike deler av «historien» om reinen; det biologiske, innvandring, bruk og betydning i samfunnet, forvaltning.
- Villreinen som del av fjellet, koblet til mat, koblet til jakt og jaktpakker mm.
- Bruk av kulturminner knyttet til villrein.
- Ulike villreinområder og ulike villreinsentra.
- Ulike soner og retningslinjer i regionale planer.
- Forvaltningsplaner og besøksstrategier.
- Ulike sammensetninger av grunneiere og rettighetshavere.

Som inspirasjon til søknader bør det gjennomføres regionale mobiliseringsmøter. Disse bør inkludere utvikling av kunnskapsgrunnlaget for den lokale satsingen og hvordan villreinen og villreinfjellet kan brukes som en ressurs for reiselivet. For å sikre en gjensidig læring mellom prosjektene, og for at disse skal bidra til en bredere læring, bør det organiseres regionale og nasjonale arenaer. Villreinsentrene bør være sentrale i dette regionale arbeidet.

5.4 Organisering og økonomi

Villreinfjellet som verdiskaper - et eget verdiskapingsprogram

Arbeidsgruppa har vurdert ulike typer organisering av arbeidet med prosjektene. Vi anbefaler at det etableres et eget verdiskapingsprogram for denne satsingen; *Villreinfjellet som verdiskaper*. Fordelen med et eget program er at det øker fokuset på temaet. Videre vil det kunne omfatte ulike typer søkere, herunder søkere med tilknytning til landbruket og søkere som tilhører reiselivet. Ved å organisere det som et eget program kan det også lett legges til rette for utvikling av felles arenaer for den videre utvikling av temaet.

Satsingen må ha et langsiktig perspektiv, men programmet bør strekke seg over 5 år. Det bør gjennomføres en større evaluering etter 5 år. Evalueringen skal bidra til at den langsiktige satsingen blir så effektiv som mulig. Evalueringen skal også bidra til at en ivaretar målet om at villreinen og villreinfjellet blir en ressurs for den langsiktige utviklingen av reiselivet og den brede verdiskapingen.

Styringsgruppe for satsingen

Satsingen bør styres av en gruppe med representanter fra ulike aktører. Det skal sikre fokus på den brede verdiskapingen og at satsingen skjer på bakgrunn av et bredt kunnskapsgrunnlag. Denne styringsgruppa har ansvaret for at det blir en regional mobilisering og at det etableres arenaer for gjensidig erfaringsutveksling og læring. De skal også ha ansvar for utvikling av kriterier for vurdering av søknader om prosjekter. Styringsgruppa bør inkludere representanter som gjenspeiler de ulike interessene i villreinfeltet, herunder representanter for grunneiere/rettighetshavere, for villreinutvalg og villreinnemnder, ulike deler av friluftslivet og reiselivet og miljøforvaltningen. Det bør oppnevnes et mindre sekretariat for satsingen.

For å ha en kobling til den løpende politikken for fjellområdene bør det blant annet være koblinger til Fjellregionsamarbeidet, og bredere internasjonal kobling til for eksempel Euromontana. Andre aktuelle samarbeidspartnere er Fjellstyresambandet.

Villreinsentrene bør få en sentral rolle

Villreinsentrene i Nord og Sør er allerede en ressurs for utviklingen av reiselivet. Det er knyttet til fysisk tilrettelegging/utstillinger, ved at de bidrar til samlokalisering av ressurspersoner og ved at disse personene driver en aktiv formidling bl.a. i forhold til reiseliv og skoler. Dette gir et godt utgangspunkt for den videre satsingen. Hvordan en skal få mest mulig nytte av dette, slik at de bidrar til den brede verdiskapingen, må bli et tema for Klima- og miljødepartementet, styringsgruppa og styret for Stiftelsen Norsk Villreinsenter.

Forskning og utvikling

Mye av det som ligger til grunn for satsingen på villreinen i reiselivssammenheng («historiene som fortelles») er basert på forskning. For å bedre grunnlaget for produktet bør det igangsettes forskning, både biologisk og historisk. Den langsiktige forskningen bør søkes etablert via programmer i Norges forskningsråd og strategiske satsinger.

En annen del av forskningen bør følge prosjektene som igangsettes for at de på sikt skal bidra til den brede verdiskapingen. Dette bør være bred forskning, som blant annet fører til kunnskap om miljømessige effekter, hvordan prosjektene fungerer i en forvaltningssammenheng, hvilke samfunnsmessige og økonomiske effekter de gir m.v. Formidlingen av slik kunnskap må knyttes til de arenaer for erfaringsutveksling som etableres.

Økonomi

Satsingen på prosjektene vil medføre behov for økonomiske ressurser til disse, til drift av et sekretariat og en styringsgruppe, til mobilisering og nettverksaktivitet samt til FoU-aktivitet i forbindelse med prosjektene. Vi har sammenlignet med den aktiviteten som var i forbindelse med Naturarven som verdiskaper, som ble drevet via Miljødirektoratet. Det første året ble det bevilget 10 millioner kroner til det programmet fra Klima- og miljødepartementet. De påfølgende fire år ble det hvert år bevilget 25 millioner gjennom en samfinansiering mellom Kommunal- og moderniseringsdepartementet og Klima- og miljødepartementet.

Vi antar at den skisserte satsingen på «Villreinfjellet som verdiskaper» bør være av samme omfang som det første året innen Naturarven som verdiskaper. Altså 10 millioner kroner per år for femårs perioden. Dette er midler som i stor grad vil gå tilbake til de kommunene som i dag omfattes av de regionale planene for villreinområdene. Der er det handlingsprogrammer, men det er lite midler til å gjennomføre dem. Evalueringen av de planene indikerer at fylkeskommuner og kommuner i liten grad vil omfordele midler til arbeid med villreinplanene fra andre kommunale og fylkeskommunale sektorer. Det ble påpekt et behov for friske midler. «Villreinfjellet som verdiskaper» som program kan dermed bidra til realisering av de regionale planene.

Programmet «Villreinfjellet som verdiskaper» berører en rekke sektorer i samfunnet. Midlene til driften av satsingen kan derfor komme fra ulike departementer, særlig Klima- og miljødepartementet, Kommunal- og moderniseringsdepartementet, Landbruks- og matdepartementet samt Nærings- og fiskeridepartementet. Det vil også være behov for midler til Innovasjon Norge og deres arbeid med markedsføringen av villreinen som en del av historien om Norge.

Selv om en her tar utgangspunkt i at det etableres en «felles pott» basert på bidrag fra ulike departementer er det viktig at en også bruker andre muligheter til finansiering. Et samspill med ulike aktører regionalt og lokalt, og de støtteordninger som finnes der, er dermed viktig: Det er åpent for alle gode ideer som kan bidra til en bred verdiskaping basert på villreinen og villreinfjellet, uavhengig av finansieringsmulighet. Blant disse kildene kan være Kommunal- og moderniseringsdepartementet sin fjellsatsing.

6 LITTERATUR

Rapporter, artikler, bøker mv

Andersen, R. & Hustad, H. (2004). *Villrein og samfunn. En veiledning til bevaring og bruk av Europas siste villrein fjell*. (NINA – temahefte nr. 27, 2004). Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.

Arnesen, T. (2015). *Utmarksnæringer – begrep og bruk i LNFR-områder på Hardangervidda*. (Øf-rapport nr. 04, 2015). Lillehammer: Østlandsforskning.

Bjøntegaard, T.J. (1961). Reinstammen i Rendalsfjellet. Hvorledes den ble til – og utnyttet. I: Hohle, P., Rom, K., Frislid, R. & Søylen, P. (red.): *Jakt og fiske i Norge. Jakt*. Oslo: Norsk Arkivforskning – Bedriftshistorisk Institutt og Forlag A/S.

Blom, G. (2014). *Biosfärområden erfarenheter från MAB-programmet i Sverige*. Presentasjon. Naturvårdsverket/MAB-kommittén oktober 2014.

Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. (2014). *Naturarven som verdiskaper. Statusrapport 2010-2013*. (Tf-notat nr. 30, 2014). Bø: Telemarksforskning.

Bråtå, H. O. (2001). *Forvaltningen av villreinen og dens ressursystem i Rondane. Belyst i et arenaperspektiv med makt og kunnskap som teoretiske innfallsvinkler*. (Upublisert dr. avhandling i geografi). Universitetet i Oslo [UiO], Det matematisk naturvitenskaplige fakultetet, Oslo.

Bråtå, H.O., Hagen, S.E. & Overvåg, K. (2010). *Villreinen og villrein fjellet som kilde til verdiskaping og samfunnsutvikling*. (Øf-rapport nr. 6, 2010). Lillehammer: Østlandsforskning.

Bråtå, H.O. & Hole, R. (2012). Kulturminner om villreinfangst. Måltrettet satsing i Rondane. *Villreinen*, 76-77.

Bråtå, H.O. & Strand, O. (2013). *Europeiske villreinregioner. Hva kan de bli?* (Øf-rapport nr. 2, 2013). Lillehammer: Østlandsforskning.

Bråtå, H. O., Ericsson, B., Reimers, E., & Skjeggedal, T. (2014). *Regionale planer for bruk og vern av villrein fjellene. Evaluering av prosess og planer*. (Øf-rapport nr. 2, 2014). Lillehammer: Østlandsforskning.

Dervo, B.K., Skår, M., Köhler, B., Øian, H., Vistad, O.I., Andersen, O. og Gundersen, V. (2014). *Friluftsliv i Norge anno 2014 – status og utfordringer*. (NINA Rapport 1073). Lillehammer: NINA.

Epinion (2014). *Turistundersøkelsen 2014*. Utarbeidet på oppdrag fra Innovasjon Norge.
http://www.innovasjon Norge.no/Global/Reiseliv/Markedsdata/Turistunders%C3%B8kelsen%20-%20Oppsummering%20av%20sommersesongen%202014_siste.pdf. Nedlastet 27.5.2015.

Gundersen, V., Olsson, T., Strand, O., Mackay, M., Panzacchi, M. & B.van Moorter. (2013). *Nordfjella villreinområde – konsekvens av planforslag for villrein, friluftsliv og reiseliv*. (NINA Rapport 956). Lillehammer: NINA.

Hatling, L. (2014). *Regionalparker i Norge. Kartlegging av samarbeid og resultater i seks regionalparker. Hva er oppnådd og hva er merverdien?* Steinkjer: Kompetansesenter for distriktsutvikling

Haukeland, P.I. & Brandtzæg, B.A. (2009). *Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv på natur- og kulturbasert verdiskaping*. (TF-notat nr. 20, 2009). Bø: Telemarksforskning.

Haukeland, P.I. & Brandtzæg, B.A. (2014). *Naturarv skaper verdier. Sluttanalyse av verdiskapingsprogrammet «Naturarven som verdiskaper»*. (TF-rapport nr. 351, 2014). Bø: Telemarksforskning.

Hole, R. (2013). *Massefangstanlegg for villrein. Ei studie av sosial kontekst basert på romlege og kronologiske variablar*. (Upublisert mastergradsoppgave i arkeologi). Noregs teknisknaturvitenskaplege Universitet [NTNU], Det humanistiske fakultet. Institutt for arkeologi og religionsvitenskap, Trondheim.

Jones, E., & Haven-Tang, C. (2005). Tourism SMEs, service quality and destination competitiveness. In E. Jones, & C. Haven-Tang (Eds.), *Tourism SMEs, Service Quality and Destination Competitiveness* (pp. 1–24). Wallingford: CABI.

Kobro, L. U., Vareide, K., Haukeland, P.I. & Jervan, B. (2013). *Duett eller duell? Reiseliv og lokalsamfunnsutvikling*. (TF Rapport 319). Bø: Telemarksforskning.

Mikkelsen, E. (1994). *Fangstprodukter i vikingtidens og middelalderens økonomi. Organisering av massefangst av villrein i Dovre*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter ny rekke Nr. 18. Oslo.

Miljøverndepartementet. (2005). *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*. (St.meld. nr. 21, 2004-2005). Oslo: Departementet.

Miljøverndepartementet. (2007). *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*. (St.meld. nr. 26, 2006-2007). Oslo: Departementet.

- MIMIR (2011). *Forprosjekt Villrein som reiselivsattraksjon. En rapport utført på oppdrag fra Miljøverndepartementet*. Oslo: MIMIR.
- MIMIR (2012). *Villreinen som reiselivsattraksjon. Supplerende forprosjekt*. Oslo: MIMIR.
- Norges Skogeierforbund (2010). *Estimat for omsetning jakt og innlandsfiske i Norge*. Rapport til Landbruks- og matdepartementet. Oslo. OWA/N10060/10-130.
- Risbøl, O., Stene, K. & Sætren, A. (red.). (2011). *Kultur og natur i Grimsdalen landskapsvernområde. Sluttrapport fra DYLAN-prosjektet*. (NIKU Tema 38). Oslo: NIKU.
- Røed, K.H. (2014). Genetisk variasjon hos rein som indikator for opprinnelse og innvandringshistorie. *Norsk Veterinærtidsskrift* nr. 2/2014, 126, s. 72-78.
- Røed, K.H., Bjørnstad, G., Flagstad, Ø., Haanes, H., Hufthammer, A.K., Jordhøy, P., & Rosvold, J. (2014). Ancient DNA reveals prehistoric habitat fragmentation and recent domestic introgression into native wild reindeer. *Conserv Genet* (2014): 15, 1137-1149. doi: 10.1007/s10592-014-0606-z
- Sandström, E. & Olsson, A. (2012). *Biosfärområdenas bildningsprocesser. En utvärdering av erfarenheter från genomförandeprocesserna i fem svenska biosfärområden*. (Naturvårdsverket Rapport 6526, nov.2012). Stockholm: Naturvårdsverket.
- Skogland, T. & Mølmen Ø. (1980). Prehistoric and present habitat distribution of wild mountain reindeer at Dovrefjell. Paper på konferansen: *Second International Rangifer 17-21. september 1979*. Arrangert av Direktoratet for vilt og ferskvannsfisk.
- Solberg, B. (2003). *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1300 etter Kristus*. Oslo: Cappelen Damm.
- Strand, O., Gundersen, V., Panzacchi, M., Andersen, O., Falldorf, T., Andersen, R., Van Moorter, B., Jordhøy, P. & Fangel, K. (2010). *Ferdsl i villreinens leveområder*. (NINA Rapport 551). Trondheim: NINA.
- Strand, O., Flemsæter, F., Gundersen, V. & Rønningen, K. (2013). *Horisont Snøhetta*. (NINA Temahefte 51). Trondheim: NINA.
- Strand, O., Gundersen, V., Jordhøy, P., Andersen, R., Nerhoel, I., Panzacchi, M. & Van Moorter, B. (2014). *Villrein og ferdsl i Rondane. Sluttrapport fra GPS-merkeprosjektet 2009–2014*. (NINA Rapport 1013). Trondheim: NINA.
- Svardal, S., Bjørnstad, K. & Clemetsen, M. (2008). *Regionalpark som utviklingsstrategi. En introduksjon*. (TF-notat nr. 16/2008). Bø: Telemarksforskning.

Underdal, I. B. & Knagenhjelm, T. K. (2014). *Parkplan for Nærøyfjorden Verdsarvpark*. «Verdiskaping skjer i møtet». Aurland: Aurland Naturverkstad.

Annen litteratur

Ett biosfæreområde bildas; faktaark - www.biosfareomrade.org

Nordhordaland biosfæreområde. Nordhordaland Regionråd - www.nordhordland.net

Nordhordaland Biosfæreområde, Vestnorsk kystlandskap; presentasjon og faktaark fra Nordhordaland utviklingsselskap IKS, 2014.

Norske Parker (2012). Norske Parker. Lokalparker og regionalparker i Norge. Verdigrunnlag – mål – kriteriesystem – godkjenning. Norske Parker pr. 29.02.2012.

Olsen J. (2007). Villreinfangsten som verdensarv. En ti tusen år lang tradisjon. Brosjyre. Villreinfangsten som verdensarv, februar 2007

Olsen, J. (2014). Villreinfangsten som verdensarv. En ti tusen år lang tradisjon. Presentasjon. Villreinfangsten som verdensarv, mars 2014

Retningslinjer for gjennomføring av verdensarvkonvensjonen. UNESCO, Den mellomstatlige komiteen for vern av verdens natur- og kulturarv. Unescos verdensarvsenter.

Verdensarven. <http://unesco.no/kultur/verdensarven/>

World Heritage. <http://en.unesco.org/themes/world-heritage>

VEDLEGG 1 EKSTERNE FOREDRAGSHOLDERE PÅ MØTENE I ARBEIDSGRUPPA

- Kjell Bitustøyl (Forfatter og fotograf): Tamreinhistoria i sør – en oversett mulighet for verdiskaping?
- Gøran Blom (Naturvårdsverket i Sverige): Svenske erfaringer med MAB-områder.
- Ragnhild Bjåen (Bjåen fjellstove): Hva gjør vi, hvilke muligheter ser vi, hva ønsker vi?
- Eivind Brenna (Styreleder i norske parker): Om regionalparker i Norge.
- Odd Kvinen (Sirdal Huskey farm): Om bedriften, erfaringer med formidling av kunnskap om fjellet – herunder reinen. Tanker om framtida og det som hindrer og fremmer hans reiselivsprodukt.
- John Olsen (Prosjektleder for Villreinfangsten som verdensarv): Villreinfangsten som Verdens arv.
- Sveinug Olsnes, (Rauland fjellstyre/Fjellstyrene på Hardangervidda): Om fjellstyrene, særlig på Hardangervidda, syn på samarbeid utover villreinområdet og tanker om muligheter/begrensinger i forhold til reiseliv i vid forstand.
- Maj-Britt Svastuen, (Putten seter/Sel Rondane reiselivslag): Erfaringer fra arbeidet med villrein og kulturminner og tanker om framtidige behov: Hva ønsker vi som bedrift og destinasjon mht dette temaet i framtida?
- Patrik Regård (Eventyret Hovden): Hva er eventyret Hovden, hva ønsker vi å utvikle og kan reinen, historien og bruken av fjellet bli en del av vårt produkt?
- Knut H. Røed (Norges miljø- og biovitenskapelige universitet): Om villreinens innvandring til Norge.

ØF-rapport 05/2015

Denne rapporten er basert på arbeidet til en gruppe nedsatt av Klima- og miljødepartementet i 2014. Rapporten peker på at villreinen, og den historiske og nåtidige bruk av den kan bli en ressurs for reiselivet og gi grunnlag for en bred verdiskaping. Det foreslås en bred satsing på villreinen og villreinfeltet som reiselivsprodukt og at dette løftes fram til en del av «historien om Norge». Videre at det blir en satsing på to europeiske villreinregioner som inkluderer de nasjonale villreinområdene. For å få til en bred verdiskaping i disse regionene bør det gjennomføres prosjekter basert på villreinen og villreinfeltet som en ressurs for reiselivet. Prosjektene bør være en del av et eget femårig verdiskapingsprogram som inkluderer mobilisering og spredning av kunnskap om hvordan villreinen kan bli en ressurs for reiselivet. Dette kan bl.a. skje via jakt og jaktopplevelser, mat og matopplevelser og formidling av kunnskap basert på kulturminner.

ISBN nr: 978-82-7356-746-8